

Fale Alea 'o Tonga

**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	12
'Aho	Tu'apulelulu 3 'o Sune, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

FALE ALEA 'O TONGA

'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 12/2021 FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA

'Aho: Tu'apulelulu 3 'o Sune, 2021

Taimi: 4.00 pm

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Lao Ke Fakahu Atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 2021/2022 - Lao Fika 1/2021 <ul style="list-style-type: none">• Polokalama Patiseti 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 Sune, 2022• Fakamatala Patiseti 2021/2022• Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungaue Fakapule'anga 2021/2022 - 2022/2023
		4.2 Lipooti Fika 1/2021 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga - fekau'aki mo e Patiseti 2021/2022
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tevita Lavemaau

Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Poasi Mataele Tei

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tatafu Moeaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Ui Hou’eiki Memipa.....	6
Liliu e feme’a’aki ki he Komiti Kakato.....	7
Hoko atu e feme’a’aki ki he Vouti ‘a e ‘Ofisi Palēmia.....	7
Fakama’ala’ala Minisita Fefakatau’aki ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he fakamokomoko.....	8
Tokanga Tongatapu 1 ki he teunga ngāue ‘a e ngaahi Potungaue.....	10
Tali Minisita Pa’anga ki he ‘uhinga ‘o e ngaahi teunga ngaue.....	11
Fakama’ala’ala Minisita Ngoue ki he ngaahi Vouti ‘oku ‘i ai e teunga ngāue mo e me’a ‘ilo.....	12
Pālotti ki he Vouti ‘a e ‘Ofisi Palēmia.....	15
Fakama’ala’ala e Sea Komiti Kakato na’e ‘osi maama pē ‘a e Vouti ‘a e ‘Ofisi Palēmia.....	16
Fakama’ala’ala Minisita Polisi ko ‘ene mahino pē ‘a e ngaahi poini ki he Sea pea ke pālotti leva...	16
Me’a Minisita Pa’anga ki he Vouti ‘a e Potungaue Pa’anga.....	16
Fokotu’u e Va’a ‘a e Fale Pa’anga ‘i he Ongo Niua.....	17
Fe’unga ‘a e ‘Esitimeti ‘a e Fale Pa’anga mo e 149.6 miliona.....	18
Kole fakama’ala’ala Tongatapu 1 ki he ‘inasi ki he maama hala mo e <i>subsidies</i>	18
Fakama’ala’ala Minisita Pa’anga ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he maama hala.....	18
Fakama’ala’ala Minisita Pa’anga ki he ngaahi <i>subsidies</i> ‘oku totongi he pule’anga.....	19
Kole Tongatapu 1 ke subsidize he Pule’anga ha vaka ke folau fetuku ‘etau koloa ki Fisi.....	20
Kole fakama’ala’ala Tongatapu 1 ki he ‘uhinga ‘o e kehekehe ‘a e ‘esitimeti kamata mei he ‘esitimeti liliu.....	21
Kole fakama’ala’ala ‘a Tongatapu 4 ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he folau ki tu’apule’anga.....	22
Tali Minisita Pa’anga ki he ‘uhinga ‘inasi ‘oku vahe’i ki he folau ki tu’apule’anga.....	22
Kole fakama’ala’ala Tongatapu 4 ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he pale fakalangilangi.....	23
Tali ‘a e Minisita Pa’anga ki he fehu’i mei he Fakafofonga Tongatapu 4.....	26
Tokanga Tongatapu 1 ki he tu’unga fakalao ‘o e ngaahi <i>special projects</i>	27
Tali Minisita Pa’anga ‘oku fakalao pē ‘a e ngaahi ngāue ni he ko e pa’anga tokoni mei muli.....	27
Fehu’i Tongatapu 1 ‘uhinga ‘oku 2 kilu ai ‘a e <i>catering</i> mo e <i>refreshment</i> ‘a e Potungaue Pa’anga.....	28
Tali Minisita Pa’anga ki he ‘uhinga ‘o ‘enau ‘inasi ki he <i>catering</i> mo e <i>refreshment</i>	29
Fehu’i ‘a Vava’u 14 ki he ‘inasi ‘oku ngāue’aki ko e malu’i ‘i he Vouti ‘a e Potungaue Pa’anga.....	29
Fehu’i ‘a Vava’u 14 fekau’aki mo e nō fakalotofonua mo e nō mei tu’apule’anga.....	30
Tali Minisita Pa’anga ki he fehu’i ‘a Vava’u 14.....	30
Pālotti ki he Vouti ‘a e Potungaue Pa’anga.....	33
Hoko atu e feme’a’aki ki he Vouti Fika 9 Potungaue Tanaki Pa’anga Hu mai mo e Tute.....	33
Fe’unga ‘a e Vouti Fika 9 mo e 10.6 miliona.....	34
Kole fakama’ala’ala Tongatapu 4 ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he pale mo e fakalangilangi.....	36
Tali Minisita Pa’anga ki he fehu’i ‘a Tongatapu 4.....	36

Fehu'i e Tongatapu 4 e 'inasi 'oku vahe'i ki he sivi mo'ui lelei mo e koloa fakafaito'o	37
Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i 'a Tongatapu 4	37
Fehu'i Tongatapu 4 fekau'aki mo e <i>cash register</i>	39
Tokanga ki ha founa 'e malava ke tau'i 'aki 'a e pa'anga 'oku mole 'i he tute.....	39
Me'a 'a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Ha'apai ki hono ngāue'aki 'o e <i>cash register</i> mo e <i>scanner</i>	42
Kelesi	44

Fale Alea ‘o Tonga

Taimi: 1605-1610

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

(*Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me’a’anga*)

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke mou hiva mai e Lotu ‘a e ‘Eiki.

(*Pea na’e hiva’i kotoa ‘e he Hou’eiki Mēmipa ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki*)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke Ui e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale.

Ui Hou’eiki Memipa

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Minisitā Lao, Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afio pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae ‘atā ke fakahoko e Ui ‘o e Fale ki he efiāfi ni.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Ako mo Ako Ngāue, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngoue, Me’atokoni, Ngaahi Vao’akau mo e Toutai, ‘Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tamate Afi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalakalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, ‘Eiki Nōpele Tu’i’afitu, ‘Eiki Nōpele Fusitu’a, Siaosi Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sione Vuna Fā’otusia, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita ...

<009>

Taimi: 1610-1615

Kalake Tēpile: ... Mo’ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma’u Piukala.

‘Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Polisi & Ngāue Tamate Afi.

Sea ko e ngata’anga ē taliui. Ko e poaki ko ē ‘oku ma’u heni ‘oku kei hoko atu pē ‘a e poaki ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Nōpele Vaha’i, Sione Vuna Fa’otusia. Ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali mai honau uí ‘oku ‘i ai e tui ‘oku nau me’a tōmui mai. Mālō ‘Eiki Sea.

Lord Tu’iha’angana: Mālō Sea e ‘omai e ki’i faingamālie ko ení.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Fakafofonga Nōpele ‘o Ha’apai.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’una pea tapu mo e Hou’eiki e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Sea ko ‘eku ki’i tokoni pē ‘aku ia pea ko u tui pē ‘e laumālie lelei e Feitu’una ki he, ko u fokotu’u pē ‘aku ia ko u lave’i pē ‘e au ia ‘oku ke muimui tonu ‘i he Tu’utu’uni Ngāue ‘a e

Fale Alea ‘o Tonga ‘oku tohi ‘uli’uli mo hinehina ‘i he’etau tu’utu’uni. Ko e ‘uhingá pē ka ‘oku ‘i ai ha fokotu’u pehē he ‘oku ‘i ai pē ngaahi kupu ‘e lava ‘o tuku fakatafa’aki ‘uhinga hangē ko e fō’i fokotu’u ko eni ke hokohoko atú. ‘E lava pē ‘o tuku he ko u lave’i au ke muimui pē koe he tu’utu’uni ‘e lava pē ‘o ki’i tuku fakatafa’aki ha tu’utu’uni ka tau hokohoko pē ke ngali, ko ‘eku ‘uhinga pē ‘aku Sea he ‘oku me’a mai e kakai e fonua ‘oku nau me’a máí ‘o pehē ‘oku tau ‘i ai ha fa’ahinga ‘āvanga ‘oku tau puke ai ke tau kelesi pē pea tau toe vilo hake pē ‘o tau toe omai ‘o lotu mo taliui mo e ngaahi me’a pehē.

Hili ko iá Sea na’a tau ‘osi kamata lelei pē ‘aneuhu pea ka ‘oku ‘i ai ha hoko pehē ‘a e ngāué ko u tui, ngāue’aki pē ha ngaahi tu’utu’uni ke tuku fakatafa’aki ka tau ki’i hokohoko lelei pē. ‘Oku fe’unga pē ia hetau fa’a mālōlō houa ‘e 2 pea toki toe me’a fo’ou mai he 6. Ka ko ‘eku ‘uhinga pē ‘aku hangē ‘oku ngali faikehé ke tau kelesi hake pē hē pea ke me’a hifo hē ‘o toe me’a hake hē ‘o tau toe kamata ‘o lotu mo toe taliui. Ko ia ko e tokoni pē Sea ko e ‘uhingá he ko u me’a ko u lave’i pē au ia ‘oku ke muimui ‘i he’etau tu’utu’uni. Ka na’a, ka ko u ha’u foki e fokotu’ú ia he ko u tui ‘e lava pē ‘o, ‘a e tu’utu’uni ko iá ki’i ue’i pē kae tafe pē ‘etau ngāué ‘atautolu ia ‘i he ngaahi, he kātaki pē Sea he me’á ka ko e tokoni pē. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Hangē ko e fokotu’u ko eni na’e tali ‘anenaí ‘oku ‘i ai e faka’amu te tau hoko atu e ngāué ki he 6 ‘i he Komiti Kakató. Kimu’a pea u liliu e Falé ki he Komiti Kakató ko u kole atu pē ki he Sea ‘o e Komiti Kakató ke fakatokanga’i e taimí, toki tu’utu’uni pē koe ia ‘i he ‘osi e ‘uluaki houa ‘e 1 pē mālōlō e Falé pē ‘e hoko atu ai pē ki he 6. Hou’eiki tau liliu ‘o Komiti Kakato.

Liliu e feme’a’aki ki he Komiti Kakato

(Na’e liliu ‘o Komiti Kakato.)

Sea Komiti Kakato: Kole pē ke u hūfanga he ngaahi tala fakatapu ‘oku fakakakato mo e tu’utu’uni ‘a e Fale Aleá na’e fai he ‘Eiki Sea e Fale Alea ‘o Tongá. Tau fakafeta’i pē ki he ‘Otua fakalaumālie lelei e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki. Hoko atu ai pē ‘etau ngāué Hou’eiki. Ko u lave’i ka tau toe *break* ‘e mole e māfana e feohi ‘o ‘etau fakahoko e fatongia ‘oku totonu ke tau faí. Fakamolemole atu Sea tau toki *stop* pē ki he 6 he’ikai toe fai ha *break* ke lava lelei e ‘ū ngāué. Ko ‘ene lava pē ‘ahó ní ko e *long weekend* pē eni te mou toki me’a mai he Tūsité. Ka tau toe *break* ‘e mole ai ‘etau miniti ‘e 20 ‘oku ‘ikai ke ‘aonga hamou kalusefai ke mou toe me’a. Tau lele kakato pē ‘o toki mālōlō ki he hoko totonu ‘a e 6 pea toki, mou me’a atu ‘o mālōlō lelei he *weekend* ka mou me’a mai he uike kaha’ú ...

<002>

Taimi: 1615-1620

Sea Komiti Kakato: ...fakaongoongo ai pē ki he Sea e Fale Alea, ha e tu’utu’uni ‘o e ngāue hono Fale. ‘A ia hoko atu ai pē feme’a’aki, faka’osi mai Tongatapu Fika 1, ‘oku tau kei ‘i he Vouti pē ‘a e ‘Ofisi Palēmia, pea mou me’a laumālie lelei kae ‘oua ‘e hangē ko ‘etau miniti ‘e 5 ko eni na’e toki ‘osi. Mālō.

Hoko atu e feme’a’aki ki he Vouti ‘a e ‘Ofisi Palēmia

Siaosi Pohiva: Mālō Sea. Sea mahino pē na'e 'i ai e ngaahi konga pehē 'i he ngaahi patiseti mai kimu'a, ko 'eku talanoa eni ia ko 'eku fakahoha'a eni ia Sea he tu'unga ko ē 'oku tau 'i ai, pea ko 'eku, 'oku 'i ai e fanga ki'i fakananivi 'e lava 'o holoki hifo, kapau 'oku 'ikai ke lava 'o to'o 'aupito, he 'oku ou vakai hifo Sea 'oku 'i ai mo e kehe pē *hospitality* ia 'oku kehe pē me'a ia ko e keita, mo e fakamokomoko, kuo hā ke tuku pē *hospitality* kae to'o e keita mo e fakamokomoko, 'oku 'i ai mo e me'a ia ko e fakame'ite mo e me'a'ofa. 'Oku ou faka'uhinga'i ko e fakapale, mahalo ko ha seniti fakapale.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu pē.

Sea Komiti Kakato: 'Io, 'Eiki Minisitā, me'a mai e Minisitā.

Fakama'ala'ala Minisita Fefakatau'aki ki he 'inasi 'oku vahe'i ki he fakamokomoko

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu atu ki he Feitu'una Sea, fakamālō atu he tataki lelei e Fale 'Eiki, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'a e tepile 'a e Hou'eiki mo e Kau Fakafofonga.

Sea ko e, na'e 'ohake 'e he Fakafofonga 'oku a'u 'o 1 miliona hono tānaki e 'a e ngaahi fakamokomoko, pea mo e fakame'ite. Sea 'oku ki'i mama'o 'aupito eni pea mei he mo'oni, ko hono tānaki pē 'o e kapau te tau nofo ki he me'atokoni mo e fakamokomoko 'oku 'ikai ke a'u ia 'o 1 kilu 'oku 'i he 6 mano tupu, pea tānaki atu ki ai 'oku kehe pē pea mo e *hospitality*, ka 'oku ou tokanga atu au ia ki hona kehekehe.

Ko e me'atokoni mo e fakamokomoko 'oku anga maheni'aki 'e he 'Ofisi ko eni, ui e kau 'Ofisa kolo ko e kau Pule Fakavahe, 'o fai 'enau ngaahi fakataha koe'uhiā ko e, ko hono tataki 'e he 'Eiki Palēmia e fonua, pea 'oku mea'i pē 'e he Feitu'u na 'Eiki Sea, hangē pē ko e Fale 'Eiki ko eni, ko 'etau mālōlō pē hili e fakataha 'oku 'i ai hono ki'i me'atokoni ke ma'u mei ai 'a e kau fakataha ko eni.

Ko e 'ū 'oku na kehekehe pē pea 'oku 'i ai pea mo e ngaahi polokalama ako 'ikai ke ngata pē 'i he kau 'Ofisa kolo ka 'oku toe 'ave atu ki he ngaahi 'otumotu, pea ko e ngaahi tokoni eni kiate kinautolu, mou mea'i pē anga 'etau kau ki he ngaahi me'a ko eni.

Ko e talitali 'oku kehe pē ke 'uhinga pē, 'a ia 'oku 'uhinga pē eni ia hangē na'e 'osi 'oatu pē 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku anga maheni 'ikai ke ngata pē he kau tipilometika 'oku 'i Tonga ni, ka 'oku 'i ai pē pea mo e ngaahi tauhi vā 'oku mahu'inga 'aupito ki he 'Ofisi e 'Eiki Palēmia, 'i ai e kau taki e ngaahi fungavaká hotau fonua ni, pea mo e ngaahi kupu kehekehe he anga 'etau nofó 'oku mahu'inga 'aupito ki he 'ofisi ko eni ke fai hono talitali 'i he founa faka'apa'apa pea mo e founa toka'i 'i he anga 'etau nofo 'i he fonua ni pea mo e tataki e Pule'anga. Sea ko e 'uhinga ia, ka 'oku ou foki mai ke mahino 'aupito ko hono tataki ke pehē 'oku 1 miliona, Sea 'oku mama'o 'aupito ia, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, na'e 'uhinga 'eku lau faka 1 miliona hono tānaki kātoa 'ū Potungāue. Ko e 'Ofisi Palēmia, 2 kilu, ko e *PMO* 'oku 5 mano.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Eiki Sea kātaki 'oku, fakatonutonu atu. Ko e vouti eni 'a e 'Ofisi Palēmia, pea ko e 2 kilu ko ena 'oku ke 'omai 'oku hala ia.

Siaosi Pohiva: ‘Oku mahino kia au ‘Eiki Sea ka ko ‘eku talanoa eni ke ma’u fo’i fakakaukau fakalukufua, ka ‘oku tau tali pea tau tali kātoa ke to’o mei he ‘ū vouti kātoa he ‘ikai ke tau tali ē pea faka’atā e vouti ko ē kae tali, ko e ‘uhinga ‘eku sio fakalukufua ‘i he me’a ni, he ‘oku ‘i ai e me’a ko e fakaneifua, fakame’ite, ko e *kitchen*, Sea ko e fanga ki’i me’a ko eni ‘oku lava ‘o tuku kae ma’u mai ki’i seniti ko ia ‘o tākaki atu ki ha me’a ‘i he fo’i ta’u ni. Ko ‘eku talanoa eni ki he ta’u ni. Ko e fakame’ite ko eni mahalo ko e me’a fakapale pē ko e hā, ‘oku ‘alu ia ‘o mano...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ka u ...

Siaosi Pohiva: ...‘i he ‘Ofisi Palēmia, 2 mano, laka he 2 mano.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ki’i fakatonutonu atu pē mu’a Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Io, ‘Eiki Minisitā fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Eiki Sea ko ‘eku kole pē mu’a ki he Fakafofonga, ko e me’a ko ē na’a ku ‘oku fakahoko ‘anenai ‘oku tatau kātoa ‘a e ngaahi vouti ‘i he fakakaukau ko eni. Pea ‘oku ou tui ko e kau Minisitā ko eni na’a nau ‘i he Pule’anga kuo ‘osi ke nau me’a hake na’e kau e me’a ko ē ‘i he patiseti.

Ko ia Sea ‘oku ou kole atu, te’eki ke mau ō mautolu ‘oku ‘i ai ha seniti ‘e ‘omai ke mau ō ‘o fakapale’aki. Ko ‘emau ō ko e ki’i *allowance* ko ē ‘oku ‘omai ke mau ō mo ia ko ia pē ‘oku fai’aki ‘emau fakapale...

Siaosi Pohiva: Sea mahino e tokoni ia.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ...to’o mei homau kato pē mei he vahe pea, fakatonutonu pē ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, ‘e Fakafofonga ...

<005>

Taimi: 1620-1625

Sea Komiti Kakato: ... ‘oku kau eni ia he me’a mahu’inga ‘oku ke hanga ‘o fehu’ia...

Siaosi Pohiva: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: ...Ka ko e me’a pē ia ‘oku fe’unga mo e fatongia ‘o e feitu’u ko ia. ‘Oku ‘ikai toe fehu’ia e me’a ia ko ia, kapau te tau ō ki ha ‘Ofisi Palēmia ‘oku ‘ikai ke pehē te tau ongo’i ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku fehalaaki, kehekehe ‘a e ngaahi *protocol* mo e ngaahi *treat* ‘o e ngaahi ‘ofisi ma’olunga mo e ngaahi ‘ofisi ‘o e kau Minisitā. ‘Oku tonu ma’u pē ke nofo ki ai ‘etau fakapotopoto ho’omou feme’a’aki kae ‘oua ‘e ‘ai ‘o tukupohi pehē ko e ‘uhinga ko e taimi faingata’a ko eni, ‘osi mahino pē ia ki he Hou’eiki mo tautolu ‘o Fale Alea ni ‘e ‘i ai pē me’a fe’unga mo e taimi ko ia te tau ‘ai, hangē ko e taimi faingamālie, ka mou me’a lelei pē ko e ‘uhinga ko e me’a totonu pē eni ia ke fai ‘i he ‘ofisi ‘o e ‘ulu ‘o e Pule’anga, ‘ikai ko ha me’a ia ke ta’efai pe fehu’ia he Pule’anga ko ē na’e pehē pehē fatongia totonu pē ia ke fai hangē ko e me’a ‘oku fai he Fale Alea mālō me’a mai.

Siaosi Pohiva: Mālō ko ‘eku talanoa pē ‘a’aku Sea kae ‘um’ā ‘a e Hou’eiki ‘i he laumālie ‘o e feilaulau ‘oku ‘ikai ha me’a ia ‘e maumau ka fakasi’isi’i taumaiā ‘e mate ha taha ia.

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki mu’a Fakafofonga ka u ki’i tokoni atu. Fakamolemole pē Fakafofonga ko u lave’i pē ‘a e ‘uhinga ho’o... talu e kamata mai ‘a e Patiseti mo ho’o ‘uhinga ke fakapotopoto mo tu’usi hifo ha ngaahi fakamole, ka ko ‘eku ki’i tokoni pē ‘a’aku. ‘Uluaki pē Sea hangē ko ‘ene me’a ko ē ki he fakame’ite hangē ko eni na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā Leipa ko e naunau ia hotau ‘ulungaanga fakafonua ka tau talitali ha kau tipilometika kau *High Commissioner* mo e kau *Ambassador* ‘oku ‘ai e ki’i ‘ilo pea fai mo e ki’i tau’olunga. Ko e kau tau’olunga he taimi ni Sea ngaahi e teunga tau’olunga mo e hā mo e ako tau’olunga ‘oku totongi ‘oku pau ke totongi. Pea ko hono ua pē Fakafofonga ko u to’o e tokoni ‘o ma’unga mālie e Vouti e ‘Ofisi Palēmia tau paasi mei he ‘ilo ‘a e Fale Alea. Taimi ko ē ‘oku tau Fale Alea ai 11 ‘ilo, 3 ‘ilo, 11 ‘ilo, 3 ‘ilo ‘a e fu’u ‘a e Vouti ko ē ‘a e Fale Alea ha ne homo atu Fakafofonga ka tau toki a’u mai ki hē kuo tau paasi mai tautolu he me’a’ilo ko ē ‘a e Fale Alea mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea ka u faka’osi atu.

’Eiki Palēmia: Sea tapu ki he Feitu’una ka u tokoni mu’a ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

’Eiki Palēmia: Faka’apa’apa lahi ‘aupito ki he Fakafofonga ‘i he tokanga mai ki he Vouti ‘a e motu’a ni ki he ‘ū me’a ko ia fakananivi ko ē ‘oku ne tokanga ki ai ke ki’i ‘ai pē mo ki’i holoholo fakananivi, ka ko ‘eku kole ki he Fakafofonga hangē ko e me’a ko ia ‘a e ‘Eiki Nōpele Fika 1 ‘o Ha’apai, kapau he’ikai ke toe kau ia ‘i he’etau ki’i fo’i fakananivi ko eni ‘oku fai pongipongi, ho’ata mo e efiāfi, he ko ‘eku fakatokanga’i e au ko ‘etau hū pē ‘atauolu ki tu’a ko ia ‘oku fika ‘uluaki. ‘Oku fika ‘uluaki ia he me’a, kapau ‘e ‘uluaki ‘ai ia ai.

Siaosi Pohiva: Mālō, Sea lava lelei ko e ‘uhinga ia e fakatangitangi atu ko eni ke feilaulau’i ia ‘Eiki Palēmia tau ō atu pē ‘o ‘ai ki’i fo’i hina mokomoko ki’i vai mafana.

’Eiki Palēmia: Ko ‘eku toki tui mo’oni eni ki he fo’i feilaulau ko eni kapau he’ikai ke mu’omu’a mai he pongipongi mo e efiāfi mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia.

Tokanga Tongatapu 1 ki he teunga ngāue ‘a e ngaahi Potungāue

Siaosi Pohiva: Sea, ka tuku ia hē ‘e maumau ‘osi kumi. Sea ka u faka’osi atu. Ko e me’a angamaheni ko ē ko u ‘ilo ki ai Sea ko e *uniform* ko e Polisi pē mo e Sotia kuo kamata eni ia ko e fo’i ‘ulungaanga eni ia ‘oku ‘asi mai mei he ngaahi potungāue ‘oku ‘i ai mo e fo’i lau mano ia ko e *uniform*. ‘Oku ‘i ai mo e me’a ia ko e *kitchen* pē ko e hā.

’Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni faka’osi pē...

Siaosi Pohiva: ‘Oku fai ha kuki ia he ‘ū feitu’u Sea?

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...ki he Fakafofonga...

Sea Komiti Kakato: Tokoni e 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... pea ko 'eku kole atu ke 'omai ha'aku ki'i miniti 'e 10 ke u lava 'o fakama'ala'ala ai pē mo e Vouti ko ē 14 ko ē 'oku toe he ko e *issue* tatau pē mālō kuo lava e Vouti e Fale Alea na'e mei 'ohake e hoha'a ki he me'atokoni. Ko eni 'oku 'oho ia he Vouti ia 'a e 'Eiki Palēmia pea 'oku ou fiefia 'Eiki Sea, ko e ki'i taimi pē ko ē houa 'ilo pea ke me'eme'a pē koe 'i Fale Alea heni 'o laulau tohi kae tuku pē kia mautolu ke mau faka'aonga'i e 'ofa. 'Eiki Sea ko e ...

Sea Komiti Kakato: 'Ikai 'oku 'ikai ke tonu ke pehē 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...Hangē ko ia ko e hoha'a.

Siaosi Pohiva: Faka'osi ai leva 'eku ki'i me'a ko ē kae toki me'a mai 'a e ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Hangē ko eni ko e hoha'a ki he *hospitality*, kātoa e 'ū Vouti 'e 25 ko eni 'Eiki Sea 'oku 'i ai pē 'inasi 'oku vahe'i ...

<007>

Taimi: 1625-1630

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ke fakahoko 'aki 'e he 'Eiki Minisitā mo e *CEO* honau fatongia fakapule'anga ki he kau 'A'ahi ma'a e kakai 'o e fonua ki he ngaahi fatongia 'oku nau faí, kātoa e ngaahi Vouti ko ení.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Tali Minisita Pa'anga ki he 'uhinga 'o e ngaahi teunga ngaue

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e teungá 'Eiki Sea 'oku kau e me'a ko e teunga he me'a faka'ofa'ofa mo'oni 'Eiki Sea. 'Oku ne hanga 'o ...

Siaosi Pohiva: Ki'i fakatonutonu pē au hē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Te'eki ai ke u 'osi.

Siaosi Pohiva: Kapau 'oku tali e teungá pea teunga e kau ngāue fakapule'anga kotoa totongi 'e he Pule'angá. Ko 'eku poiní ia ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e 'ai e ni'ihi kae hala e ni'ihi. Ka 'oku nau poupu ke 'ai e teungá pea 'ai 'a e kau ngāue fakapule'anga 'i Tonga ni 'o 'ai hanau teunga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e me'a pē ia 'a e Potungāue ko iá mo e Minisitā ko ia. Ko e motu'á ni 'oku ou teunga, fiema'u ia he lao ko ē 'a e Potungāué ko e 'Ofisa Kasitomu kotoa pē kuo pau ke teunga kakato, 'ai mo hono ngaahi faka'ilonga ki ai. Pea ko u kole atu Fakafofonga ke ke laumālie lelei, ko e 'osi eni miniti 'e 30 kapau ko e founa eni 'etau talanoa'i 'etau 'estitimetí 'Eiki Sea, he'ikai ke toe lava ha me'a ia he 'eke 'a e ki'i fo'i *line item* kotoa. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'afo'ou heni 'Eiki Sea. Ko u kole atu mu'a ke tau faka'aonga'i 'a e taimi 'oku tau

ngāue ai fo'i houa 'e 2 ko ení ke lava ha fo'i Vouti 'e 5, ke 'aonga 'a e fu'u fakamole 'a e fonuá he ngāue ko ia 'oku tau faí. Mālō 'Eiki Sea ho'o tokoní mo e poupou.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea kau faka'osi atu pē au. Sea, neongo 'oku pehē 'e he Minisitā 'oku fakafehu'ia e me'a kotoa pē, 'oku mahu'inga pē ke mahino kia mautolu mo e kakai e fonuá. Ko e me'a ko ia na'a ku talanoa ki ai ki he *kitchen*. 'Oku ki'i lahilahi 'ene 'asi 'ana ka 'oku 'ikai ke 'asi ia he 'u Vouti 'a e 'u Potungāue kehé 'e 25. Ko e fanga ki'i Potungāue pē ni'ihi 'oku 'i ai e me'a ko e *kitchen*. Ko u manavasi'i 'oku fai ha kuki...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, kole ke u ki'i tokoni atu pē mu'a Fakafofonga kapau teke tali. Ko 'eku tokoní Fakafofonga, ko e 'ulu eni e Pule'angá, pea 'oku ai hono fatongia talitali kakai. 'E kehe eni ia, 'e kehekehe fakatafa'aki pē Sea. Kapau, ko e 'uhinga 'eku tokoni atu 'Eiki Sea kapau 'oku 'a'ahi mai 'a e kau Fale Alea 'o Nu'usilá ki he Fale Alea ko ení. 'Oku 'i ai 'a e fatongia fakatalitali kakai kuo pau ke fai. Ko e 'uhinga ia 'eku faka'osi atu 'e au ...

Siaosi Pohiva: Sea ki'i fakatonutonu atu. Lolotonga KOVITI 'oku 'ikai ke toe folau holo ha fonua, totonu ke holoki e me'a ko ení.

Sea Komiti Kakato: 'E Hou'eiki ko u pehē kuo fe'unga e feme'a'akí kuo maama lelei pē 'uhinga ia ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, kapau 'osi ho me'a ka ko 'eku fie tokoni atu pē 'aku ia koe'uhí ka ke toki, kapau te ke hoko atu pea ke hoko atu, koe'uhi ka mau toki malanga atu 'i he fatongia ko eni.

Sea Komiti Kakato: Mou malanga ā kae tuku 'etau taimí ke toe 'osi pē fo'i houa 'e 2 ko eni ho'omou malanga pē. Kae tuku e me'a 'oku ou tataki atu heni e 'uhinga e tefito'i ngāue. Mou malanga ē ke mou fiamālie, ke lava lelei e me'a 'oku mou fakamaama...

Siaosi Pohiva: Sea 'oku toe lōloa pē 'eku fakamalangá 'aku ia Sea ko e toe...

Fakama'ala'ala Minisita Ngoue ki he ngaahi Vouti 'oku 'i ai e teunga ngāue mo e me'a 'ilo

'Eiki Minisitā Ngoue: Kole atu pē ki he Fakafofonga Fika 1 ke mau tokoni atu mu'a fakamolemole. Koe'uhi he 'oku mau sio, ko au 'oku ou mālie'ia ma'u pē he Fakafofonga Fika 4. Me'a ki he ngaahi me'a mo'oni 'oku ai e ngaahi Vouti toki fokotu'u pē, 0 pē toki fokotu'u pea 'oku ne fehu'ia pē 'e ia ko e hā e 'uhingá 'osi pea tau hoko atu. Ko e fanga ki'i me'a ko ení 'Eiki Sea na'a ku 'osi kole atu mou me'a ki he peesi 8, ko e 14 ko ia 'e lava to'o ai e 'uhila to'o e vai, to'o e komipiuta, to'o ai e misini paaki kau ai pea mo e *training* kau ai pē mo e vala *uniform* Fale Alea 6 mano e *uniform*. Ko tautolu ko eni he kai 'a e Fale Alea houa kai 'a e Fale Alea 1 kilu tupu. Faai mai pē 14 ko ia Fakafofonga pea ke me'a ki he ngaahi fo'i Vouti ko ia, kotoa kotoa 'i he Potungāue a'u ki Fale Alea, 'oku 'i ai fakamānava'i 'aki 'a e 78 miliona 'Eiki Sea peesi 8. Ko e 'uhinga ka tau nounou ka tau 'unu. He te tau nofo he fanga ki'i me'a ko ē kae hili ko ia na'e 'ikai ke ue'i 'e ha taha ia 'a e fu'u me'a ko eni 'atautolu 'i Fale Alea, ka 'oku 'ikai ke ngofua ke tau toe foki ki ai. Kae kole atu 'uhinga ka tau hokohoko atu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ke u tokoni atu pē ke maama 'aupito. 'Oku fakalea pē 'i he Fakamatala Patiseti ko e *kitchen* ka 'oku 'uhinga pē eni ia ko e taha e ngaahi tefito'i me'a mahu'inga he 'api ngāue pau pē ke 'i ai e ki'i loki ke 'i ai e ki'i vai māfana pea mo e ngaahi me'a

pehē e kau ngāue. Ko u tokanga pē na'a ma'u hala 'o hangē ko ha falekai, 'oku 'ikai. 'Oku 'uhinga ia ki he 'api ngāue kotoa pē 'oku pau pē ke 'i ai e ki'i loki ke fai ai e ki'i ipu ti 'oku angamaheni pē. Pea kapau kuo maama Sea fokotu'u atu e Vouti ka tau hoko atu mālō.

Siaosi Pohiva : Ka u faka'osi ai pē Sea, fakamālō, 'e Sea na'a ku faiako ...

<008>

Taimi: 1630-1635

Sea Komiti Kakato: ... mahino pē *kitchen* ka koe he 'ofisi?

Siaosi Pohiva: Ko ia mahino e *kitchen*. Sea ka na'a ku ngāue fakafaiako he ta'u 'e 10 tupu na'a mau takitaha ha'u pē mo 'emau ki'i tipota mo 'emau ki'i me'i suka mo 'emau ki'i ipu kapau 'oku mau fiema'u ha'amau me'a. 'Oku 'ikai ke toe hela mai e kakai ia 'o e fonuá he totongi 'enau tukuhau ke 'ai 'aki e ki'i me'a ko eni. 'UHINGA pē 'eku fakatalanoa Sea. Sea kau faka'osi atu 'e au Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sai pē ia Sea, fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tuku ai pē ia 'ene nofo 'a'ana mo 'ene faiako 'oku 'ikai ke mau fie 'ilo atu mautolu ki ai me'a pē ia 'a'ana. Ko e fatongia totonu eni ia e Pule'anga ke fai ...

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki mou me'a lelei pē. Ko ia mālō 'Eiki Minsita Pa'anga.

Siaosi Pohiva: Sea.

Sea Komiti Kakato: Faka'osi 'aupito. Faka'osi 'aupito.

Siaosi Pohiva: Ko e 'uhinga pē Sea e hoha'a 'a e ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: ...motu'a ni koe'uhí ko e *deficit* 'etau patiseti fanongo mai e kakai 'o e fonua ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea.

Siaosi Pohiva: ...ki hono fakatu'otuhani 'enau ki'i ivi.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'E sai pē ke u ...

Siaosi Pohiva: Me'a mai mo 'Ene 'Afio.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sai pē feme'a'aki ke tau fetokoni'aki pē koe'uhí ko e me'a 'oku tokoni ki ai e Fakafofonga ...

Siaosi Pohiva: Ko 'ene 'osi pē eni ia ko u tangutu au ki lalo.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'Ikai kau tokoni pē au he me'a ko ē na'a ke me'a ki ai fekau'aki mo e tipota mo e ...

Sea Komiti Kakato: 'Io.

'Eiki Minisitā Ngoue: kapau ko ia na'a ke faiako 'i ai ho'o tipota hā me'a 'oku 'ikai ke ke toe me'a mai pē mo ho'o tipota ki Fale Alea 'o 'ai pē ho'o ki'i vai māfana 'ai pē me'a ko ē 'oku ke anga ki ai. Kae 'osi ange ko eni ko e tuku ko ē ke me'a atu pē 'o 'ilo he fu'u me'a ko ē 'oku ke mea'i lelei pē ...

Siaosi Pohiva: Sea ko 'eku talanoa ki he fu'u fakamole fai 'e he Pule'anga.

'Eiki Minisitā Ngoue: 'O kamata ia ho'o kaka, kaka mei he faiako 'alu hake ki he Pule'anga 'alu hake ki he tu'unga te ke mea'i leva ai 'a e ngaahi ngafa fatongia.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Sea ko e 'uhinga pē e fakahoha'a 'a e motu'a ni ko 'etau patiseti fe'amokaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko u fokotu'u atu, ko u fokotu'u atu.

Siaosi Pohiva: Na'e 'i ai e Tō Folofola 'a 'ene 'Afio.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fokotu'u atu Sea ko e Fakafofonga ko eni kuo taimi ke tuku ki tu'a mei he Fale. 'Oku ne maumau'i 'a e ngāue 'a e Fale kapau ko e sīpinga eni pea maumau'i pea mo e taimi mo e pa'anga 'a e fonua.

Siaosi Pohiva: Teke tuku koe au ki tu'a na'e fili mai au he kakai 'o e fonua.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e 'osi eni e houa 'e 'alu 'o houa 'e taha ko 'ene me'a 'oku fai ko e 'eke ki'i fo'i a, e, i, o, u 'ai ke ngali ko e kakai ...

Siaosi Pohiva: Ko e 'uhinga ia 'emau 'i heni.

Sea Komiti Kakato: Sai mou me'a...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ka 'oku 'ikai ke mahino kiate koe e me'a 'oku 'oatu.

Sea Komiti Kakato: ...Hou'eiki mou ki lalo ko u lave'i kuo maama e vouti ia ko eni kuo tō ki tu'a ho'omou feme'a'aki 'a moutolu pea he 'ikai toe liliu e vouti ia ko eni 'a e 'Eiki Palēmia 'oku mou fu'u 'i ai e po'uli ia 'oku hoko ho'omou loto pea 'e 'ikai ke tau toe tau tautolu ki ha taulanga. Ko ia 'i he maama kiate au 'a e vouti ko eni.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole mu'a ...

Sea Komiti Kakato: Tau pālōti.

Mateni Tapueluelu: Ko u kole atu Sea ki'i miniti pē 'e taha.

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo. He 'ikai ke toe tali ha miniti kuo lava 'etau ngāue.

Mateni Tapueluelu: Te'eki ke fakahoha'a e motu'a ni Sea he vouti ko eni.

Pāloti ki he Vouti 'a e 'Ofisi Palēmia

Sea Komiti Kakato: Kalake, fakatokanga fika 'uluaki. Pāloti. Kuo mou tō moutolu ki tu'a kae tūkua e alea mou fakamolemole ko ia 'oku loto ke tali 'a e Vouti Fika 7 'Ofisi Palēmia fakahā 'aki e hiki homou nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai e toko 15.

Sea Komiti Kakato: 'I ai ha fakahā loto?

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu. 'Ikai ke loto ki ai e toko taha.

Sea Komiti Kakato: Mālō, mālō Hou'eiki kole fakamolemole atu Tongatapu Fika 4 ko u lave'i kuo 'e 'ave alea ia tō ki tu'a 'oku lave'i he motu'a ni 'etau ngāue he Fale ni fa'a tō ki tu'a 'a e aleá, 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia 'oku tonu ke 'oua 'e a'u ki ai homou feme'a'aki hangē ko e me'a ko eni 'oku fakatātā 'aki 'e Tongatapu Fika, 'oku lava e Tongatapu Fika 1 ke hao 'ene 'uhinga ko 'ene toki ngāue pē 'a'ana ia heni he ta'u ko eni. Ka ko ho'omou fusi, fusi, fusi pea 'e 'omai e ngaahi me'a kehe mei tu'a pea ko moutolu pē 'e tō ki ai 'a e ngaahi me'a 'oku mou feme'a'aki ka 'oku 'ikai ke pehē hotau Fale. Ko e 'uhinga ia ko u fiema'u ma'u pē ke 'alu 'etau ngāue. Me'a mai.

Mateni Tapueluelu: Sea, tapu mo e Feitu'una Sea kae pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa e Komiti Kakato. Sea sai pē ka ko e kolé Sea kapau 'oku 'i ai ha ni'ihī 'ia kimautilu kuo māfana 'i hono mamahi'i ha ngaahi poini ko u kole pē Sea ke 'oua mu'a 'e kapa mo kāpui ai kimautilu. Ko e poini ko ē na'a ku fie fekumi au ki ai ko e kumi fakama'ala'ala pē ia ko e kumi fakama'ala'ala pē fekau'aki ia mo e fefolau'akí na'e 'ikai ke 'uhinga au ia ke fakafekiki Sea ka kuo loka mai e matapā kaikehe tuku atu pē faka'uto'uta he Feitu'una 'etau folau he ko e taukei.

Sea Komiti Kakato: Mālō ko u tui pē ...

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga Tongatapu Fika 4 ko e anga pē ia 'etau ngāue fakamolemole kapau 'oku 'i ai ha pehē 'e tāla'a ho lotó 'oku loka e matapā ...

<009>

Taimi: 1635-1640

Sea Komiti Kakato: ... ki ha taha. Ko e anga pē ia laumālie 'oku 'iate au 'a e tafe e feme'a'aki pea 'e a'u ia ki he ngaahi me'a kehe pea te mou fetuputāmaki'aki ai. 'Oku 'ikai tonu ke fai hano alea'i. Ko u pehē ke tau laka hē he 'i ai pē ngaahi ngāue 'e toe fai 'amui 'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mou laumālie lelei ki ai 'i Fale Aleá ni. Me'a mai.

Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu'una kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakatō. Sea ko u ki'i pou pou atu pē au Sea kapau 'oku 'i ai ha ongo Mēmipa ia Sea 'oku tō ki tu'a 'ena feme'a'akí pea fiema'u pē ke na me'a ki lalo fakamokomoko kae tukuange mai fo'i pulú ia kia kinautolu na'e fie malanga 'i he Vouti ko ia e 'Ofisi Palēmiá Sea. He ko hono tuku pehe'i Sea pea 'i ai pē ngaahi me'a, na'e 'i ai faka'amu pē ke fakamaama. Ko e 'uhinga pē ke fakamaama pea ko u tui 'o hangē pē ko e feme'a'akí Sea. Kapau 'oku 'i ai ha fehu'i mo ha fie fakamaama 'i he ngaahi kongā 'o e voutí 'oku mahu'inga pē ke fakamaama mai. Pea 'e tokoni lahi pē ia ki he kakai e fonua Sea ka 'oku mau lavea noa ai pē kau takanofó ia he ngāue 'a e takatu'ú.

Sea Komiti Kakato: Hā 'oku mou hanu aí. Hā 'oku mou hanu aí. 'Oku tataki lelei pē 'etau ngāue 'o maama lelei 'a e feme'a'akí.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea.

Fakama'ala'ala e Sea Komiti Kakato na'e 'osi maama pē 'a e Vouti 'a e 'Ofisi Palēmia

Sea Komiti Kakato: 'Oku maama lelei 'a hono fakamatala'i e vouti ko ení 'e he 'Eiki Palēmiá mo e tokoni 'a e Minisitā Pa'angá mo e ngāue 'a e Kapinetí. Ko e hā e me'a 'oku tāla'a ai? 'Oku 'ikai ke 'i ai ha taha 'e tuku kehekehe'i pē ta'ofi ha taha. Na'e 'osi 'i ai pē fu'u taimi lahi ke mou me'a ai. Ka ko e tūkua ko ē Falé he 'alu 'e lau ē ki he Pule'anga ko ē, 'omai he Pule'anga ko ē 'i he me'a ko ení, ko e me'a ko u ta'ofi aí. 'Oku 'ikai ke kau ai e Fale Aleá ia he ngaahi me'a ko iá pea 'oku 'i he maama leva ia 'o e Seá ke fai ha'ane tu'utu'uni he 'oku 'ikai ke makatu'unga ia ko ha'ane fakafaikehekehe'i pē tu'u, to'o ha kau hā ka ko 'eku nofo 'o tokanga'i 'a e Tohi Tu'utu'uni ho'omou me'a he Falé ni. Ko 'ene tō pē ki tu'a pehē 'i he maama e Seá 'oku tu'utu'uni ia ha me'a ke fai he Falé ni Hou'eiki, ka 'oku 'ikai ke fai ha loka ha matapā kia kimoutolu. Mou fakamolemole. Me'a mai.

Fakama'ala'ala Minisita Polisi ko 'ene mahino pē 'a e ngaahi poini ki he Sea pea ke pālōti leva

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e me'a pē na'e fie fakahoha'a ai e motu'á ni koe'uhí ko e anga ko eni hangē ko e fakafōtunga e alea ko eni kuo 'osí. Ko u pou pou lahi atu au ki he Feitu'una Sea. Ko e tu'utu'uni foki ho Falé ko e mahino pē 'a e tipeití ia ki he Feitu'una pea ke pālōti koe. 'Oku 'ikai ke pehē ia ke fakangata ai ha taha. Ko e Feitu'una pē 'oku ke pulé. Ko e taimi pē 'oku ke mea'i kakato 'e koe e me'a ko e ha'u ia 'a e pālōti. 'Oku 'ikai ke pehē ia ke filifilimanako pē te ke tuku, ka ko e fatongia ia 'o e kau Mēmipá 'oatu fai mo a'u ki he poiní. Ke'uhí ke, ke'uhí kae mahino 'a e fakamaau 'a e Feitu'una. Pea ko e me'a pē ko u tokanga ki ai he koe'uhí foki 'oku mahino kiate au ia 'a e me'a ko ē 'oku hoko ko eni ko ē na'e toki 'osí. Ko e ki'i fo'i me'a foki ia 'oku ongoongolelei ia pehē 'oku tau omai 'o kai pola, kai pola e 'Ofisi Palēmiá. Ka ko e, ka ko hono mo'oní kuo ke mea'i pea kuo ke me'a mai pea ko 'ene 'osí ia ka tau hoko atu ke 'aonga 'etau ngāue ko ē tu'a taimi ko ení Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Tau hoko ki he vouti fika 8. 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Me'a Minisita Pa'anga ki he Vouti 'a e Potungaue Pa'anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ho Fale ‘Eiki Sea. Fakamālō atu he faingamālie pea ko u kole fakamolemole atu kapau ‘oku ki’i hihiki e le’ó ‘Eiki Sea. Mahalo ko e ‘alu pē fāngaitō e la’ā pea mo e tou, tou fefoki’akí ka ‘oku mālō kuo lava atu ia ka tau hoko atu ‘etau ngāué.

Fokotu’u e Va’a ‘a e Fale Pa’anga ‘i he Ongō Niuā

‘Eiki Sea ko e Potungāue Fika 8 eni ko e Potungāue Pa’angá eni. Ko e tefito’i ngāue ‘a e potungāue ‘oku ‘omai pē ia he laó, Lao ki he Pule’i ‘o e Pa’angá, Lao ki hono Konisitūtōné. Ko hono pule’i e me’a fakapa’anga ‘a e fonua pea mo fale’i e Kapinetí ki he ngaahi me’a kotoa fakapa’anga ‘a e Fale Aleá. ‘Eiki Sea ‘oku kau e potungāue ko eni he potungāue tokolahi. ‘I ai homau ngaahi va’a ‘i he ngaahi ‘otu motú pea ko u fiefia ke fakahoko atu ‘i Siulai ‘o e ta’u ní toe fakaava e Va’a e Fale Pa’angá ‘i Tokelau, ‘i he Ongō Niuá. ‘Oku lolotonga folau atu e kau ngāué ke fokotu’u e va’a ko eni. Ko e va’a ko eni ‘Eiki Sea na’e fakahoko pē ia he Pangikē Fakalalakaká he ngaahi ta’u kimu’a atú ka ko e ‘alu ke mahu’inga ange Pule’angá he fatongia ‘oku faí ‘oku nau toe fai hono fokotu’u e va’a ko eni pea ‘oku ma’ama’a ange pē foki ia. Ko e kakai kotoa ko ē he ongo vahefonua ko eni ko e tokolahi tahá ko e kau ngāue fakapule’anga. Pea ko ia ko u fiefia ‘i he, ke fakahoko atu ‘oku fokotu’u ...

<002>

Taimi: 1640-1645

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... ‘i he ongo pa’anga ko eni he Fale Pa’anga ‘i Niuatoputapu pea mo Niuāfo’ou ‘Eiki Sea.

Ko e ‘esitimeti ko eni ‘a e Potungāue mo hono natula ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi polokalama ‘e 5 ‘Eiki Sea, hangē pē ko ia ‘oku fakaikiiki atu. Ka ko e ngaahi pa’anga tokoni kotoa pē ‘Eiki Sea ‘oku ‘omai ki he fonua, pea mei he Pangikē pē ko e ngaahi hoa ngāue, ‘oku fakafou mai pē ia ‘i Fale Pa’anga neongo ko e ngaahi tokoni ki he ngaahi feitu’u kehekehe.

‘A ia ko e tefito’i fatongia mahu’inga taha eni ‘o e Potungāue ko hono tñaki e ngaahi pa’anga kotoa pē ‘oku fou mai ki he Pule’anga pea mo e pa’anga ‘oku tñaki ma’a e fonua, pea ko hono ua, ko hono fatu e patiseti ma’a e fonua he ta’u fakapa’antga kotoa pē, pea ko hono tolu leva ka lava e ngāue ko ia ‘oku teuteu mo e *public account* kae sivi ‘e he ‘atita ‘o ‘omai ki he Fale ‘Eiki ni. Konga eni he fatongia mahu’inga ‘a e Potungāue ki hono teuteu’i ‘o e patiseti ‘o e fonua, fakahū ki he Kapineti pea kuo tali ‘omai ke alea’i ‘e he Fale mo nau fai tu’utu’uni ki ai ‘Eiki Sea.

‘Oku ‘i ai mo e ngaahi fatongia fakapa’anga ‘oku fua ‘e he Potungāue ko eni, ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia koe fakamole ‘a e Potungāue, te u fakatātā ‘aki eni ‘Eiki Sea, hangē ko hono leva’i ko ē ‘etau ngaahi mo’ua ki tu’apule’anga, pē ko e *public debts*, ‘a ia ‘oku leva’i ia pea mei Fale Pa’anga, ko nautolu ‘oku nau hanga ‘o totongi ‘a e ngaahi mo’ua ko eni mo e alea mo e ngaahi sino ko eni. ‘I ai mo e ngaahi pa’anga tokoni ‘oku fakafou mai ki Fale Pa’anga ‘o tñaki ‘e Fale Pa’anga kae toki fakafou ki he ngaahi feitu’u ko ē ‘oku fai mei ai.

Ko e tñaki ko ē *dividend* pea mei he ngaahi Potungāue ‘a e *Public Enterprise*, ‘oku ‘i he Fale Pa’anga mo ia, neongo ‘oku ‘i ai e Potungāue ‘a e *Public Enterprise* ‘oku nau fatongia ki ai.

Fe'unga 'a e 'Esitimeti 'a e Fale Pa'anga mo e 149.6 miliona

'A ia 'oku lahi 'aupito e ngaahi fatongia 'Eiki Sea. Ko hono fakakātoa ko ē 'esitimeti 'oku fokotu'utu'u mai mei Fale Pa'anga ki he ta'u fakapa'anga fo'ou 'oku fe'unga ia mo e 149.6 miliona. 'A ia 'oku holo hifo eni ia 'Eiki Sea, mei he 'esitimeti ko ē 'o e ta'u lolotonga, 'oku 'uhinga ene holo ko e anga pē eni e fakafuofua e lahi e pa'anga 'e hū mai ki Fale Pa'anga mei he ngaahi *source* kehekehe ko eni na'a ku lave ki ai 'Eiki Sea.

Ngaahi polokalama 'oku 'osi mahino 'aupito pē ia fokotu'utu'u mai ko ena 'Eiki Sea, 'a e Potungāue, 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha fu'u me'a fo'ou, me'a fo'ou pē 'oku sio ki ai 'a e Potungāue ke fakalalakalaka hono 'omai ha sisitemi fo'ou ke fakafuofua 'aki e *system* ki hono tauhi e lekooti 'a e Pule'anga, ka 'oku fai e kole pa'anga ia ki tu'apule'anga ki he ngaahi ngāue ko ia.

Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea ko e patiseti ena 'a e Potungāue Pa'anga pea 'oku ou fokotu'u atu ke fai ha me'a ki ai 'a e Hou'eiki ka tau ngāue, mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'i ai ha feme'a'aki. Mou me'a ma. Me'a mai Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pohiva: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu pea mo e Hou'eiki, fakamolemole atu pē Sea na'a ko ha fa'ahinga anga ia kuo tō ki tu'a fakamolemole atu ki he ta'okete ko ē, Minisitā Pa'anga.

Sea Komiti Kakato: Mālō, faka'ofu'ofa pē.

Siaosi Pohiva: Ko e anga ia 'etau ngāue, 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e maumau, lelei ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Kole fakama'ala'ala Tongatapu 1 ki he 'inasi ki he maama hala mo e *subsidies*

Siaosi Pohiva: ...pē me'a kotoa, fononga pē. Sea 'ikai ke u toe lave ki he me'a na'a ku lave ki ai 'anenai, he 'oku ou tui kuo 'osi mahino e tali ia ki ai, ka ko e Potungāue ko eni 'oku lahi taha ai ko ē 'a e *catering* mo e *refreshment* mo e 'ū me'a na'a ku lave ki ai 'anenai 'i he patiseti 'anenai.

'Oku ou kole pē au ke ki'i, peesi 152 Minisitā Pa'anga 'oku 'i ai 'a e me'a ai ki he *streetlights*, ko e 1 miliona 4 kilu pea mo e me'a ki he *subsidies*. 'Oku ou kole pē au ke ki'i fakamahino mai angé 'a e anga 'a e hono tufotufa e ki'i me'a ko ia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u loko mahino e e feitu'u ni, mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Fakama'ala'ala Minisitā Pa'anga ki he 'inasi 'oku vahe'i ki he maama hala

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea. Fakamālō atu hono 'omai ki'i me'a ko eni, ko e, 'Eiki Sea ko e maama hala kotoa pē 'oku fokotu'u 'i Tonga ni, pē ko Ha'apai, Vava'u, 'Eua,

toe eni e Ongō Niua ko 'etau feinga eni ko eni ke a'u e maama ki Niua, kei lele sola pē he taimi ni.

'A ia ko e ngāue ko eni kuo fuoloa pē hono fai mai, fatongia ia 'o e Pule'anga hono fokotu'u e fo'i maama hala, pea mo e totongi ko ē fo'i maama hala 'a e pila ko ia he māhina kotoa ko e fatongia ia 'o e Pule'anga 'oku ne fai. Pea 'oku hokohoko pē ngāue 'Eiki ...'

<005>

Taimi: 1645-1650

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...Sea 'a ia ko hono fetongi atu 'a e ngaahi maama 'alu ko ē nofo fo'ou fakamaama atu e ngaahi me'a ko ia ka 'oku fakatatau pē ki he Patiseti ko ē ta'u ngāue kotoa pē, pea 'oku ou fiefia 'Eiki Sea ko e tu'unga ko ē taimi ni 'oku 'alu ke fiamālie e kakai he 'oku tokoni foki eni ia, 'i ai e ngaahi nofo fo'ou lahi 'a e kole mai ko e 'uhinga 'oku lahi 'a e ...hangē 'oku ma'unganofa ki ai 'a e kau kaiha'a ko e kau tila *drugs* 'a ia 'oku tokoni leva e potungāue ki hono fakahoko e maama ke lava 'o tofuhia ai e ngaahi 'api nofo'anga kotoa pē.

'Oku *priority* 'Eiki Sea 'a e ngaahi feitu'u'anga fakataha kakai falelotu, holo fakakolo, holo fakasiasi, ngaahi 'apiako, falemahaki mo e ngaahi feitu'u pehē, ka 'oku lava 'o fakahoko e ngāue ko eni pea hokohoko atu 'a e ngāue ko eni hono tokanga'i he Pule'anga, lahi foki e kole maama 'Eiki Sea pehē he ni'ihia ko e kole maama 'oku hangē ko ē ha kole me'i masima. Ko e fo'i maama 'uhila 'e taha hala kehekehe hono mālohi, volota 'e 40, 60 volota 'e 100. 'A ia ko hono mahu'inga 'oku 'avalisi he pa'anga 'e 1 afe tupu ki he fo'i maama 'a e mahu'inga ia 'a e fo'i maama. Ko hono fokotu'u mo e kehe ko ia 'oku toki tātaki atu ia ki ai, pea ko 'ene tātaki ko ia 'oku mita kātōa e maama hala 'i he ngaahi feitu'u kehekehe pea 'oku totongi he Pule'anga 'a e ulo ko ia. Mahu'inga ke mea'i he kakai ko e kongā eni 'enau tukuhau 'oku fua'aki e fatongia ko eni ke fakamaama'i.

Fakama'ala'ala Minisita Pa'anga ki he ngaahi *subsidies* 'oku totongi he pule'anga

Ko e *subsidy* 'Eiki Sea, lahi 'aupito e 'ū tokoni 'oku fai he Pule'anga 'i he founa kehekehe pea 'oku ou tui 'oku tokanga mai 'a e Fakafofonga ki he *subsidy* ko ē ki Tokelau. Ko e *subsidy* ko ē ki Tokelau na'e fuoloa pē hono fai mai pea 'oku kei lele mai pē. 'A ia ko e ta'u ni 'oku 'i he 4 kilu tupu 'a e *subsidy* ke tokoni ki hono 'ave ha vaka tahi tu'o taha he mahina ki he ongo Niua. Pea 'oku 'i ai mo e *subsidy* ki he 'otu Ha'apai ko e ta'u ni na'e 3 kilu 5 mano 'oku lolotonga fai 'a e fengāue'aki ko 'enau kole mai ke 'omai ha'anau *barge* 'aki 'a e kongā ko ia, ka 'oku toe vahe'i he ta'u kaha'u 'a e 4 kilu.

Ko e *subsidy* ki he kautaha vaka 'Eua 'oku 'alu hake mo ia 'o 4 kilu. 'Oku 'i ai mo e fakakaukau he taimi ni ke toe 'i ai ha *subsidy* ki he 'uhila ko e 'uhinga ko e ngaahi fāmili ko eni 'oku ki'i masivesiva ange. 'A ia tau pehē 'oku 'ikai ke a'u ki he ma'ulalo hifo he pa'anga 'e 100 honau mo'ua. 'A ia 'oku 'ikai ke fu'u lahi 'enau ...'oku mahino 'oku ki'i faingata'a'ia ange 'oku 'i ai mo e silini 'oku fokotu'u ki ai ke lava tokoni e Pule'anga ki he ngaahi fāmili ko eni, mahalo ko e meime'i ko e kongā lahi pē ia e *subsidy* 'oku 'i he *account* ko eni 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, fakamālō atu Minisitā he fakama'ala'a ko ia. Sea ko e taha e ngaahi palopalema 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'oku tau lolotonga fononga'ia faka'ekonōmika. Ko e *balance of payment problems* pea 'oku ne hanga ai pē 'o uesia mo e ngaahi tafa'aki kehekehe hangē ko e mahu'inga 'etau pa'anga 'alu hifo ko ē ki lalo. 'Oku ou fakakaukau au ki he fo'i *subsidy* ke 'alu ke 'oua 'e toesi'i he 10 miliona Sea, *import substitution*. Ko e 'elia eni te ne lava 'o fakaiviva ke tau fakatupu pē 'etautolu e me'akai 'i Tonga ni kae 'oua 'e hū mai mei muli. Kapau te tau lava 'o fakaiviva eni *priority* ia 'i he ngaahi me'a kehe 'e lava 'o ki'i feilaulau'i Sea. 'Oku ou pehē 'e tokoni lahi ia, ko e anga pē 'a e fakakaukau.

Sea kapau 'e *subsidize* mo e vaka...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e tokoni atu pē ko e Vouti 11 'i ai ha'ane hoko ai 'oku 'i ai 'a e 'esitimetri ki he ngāue ko eni.

Kole Tongatapu 1 ke subsidize he Pule'anga ha vaka ke folau fetuku 'etau koloa ki Fisi

Siaosi Pohiva: Mālō e tokoni 'Eiki Minisita. Ko u tui pē 'e kau mo ia he Vouti 11 e me'a ko eni 'oku ...Ko Fisi kau he fonua 'oku nau fiema'u lahi 'a e koloa 'a Tonga ni, ka ko e palopalema ko e halanga vaka, na'a kau atu mo ia hono *subsidize* ha vaka kae 'alu ia 'o 'ave 'etau uta meleni ki Fisi mo e ngaahi me'a ko ia pea fou mai he 'Otu Lau tuku mai e 'ū uta ai mo pasese 'o toki a'u mai ki Tonga ni. Ko e ngaahi feitu'u ke *explore* ko 'eku 'uhinga pē 'eku talanoa ki ai ko e *subsidy* ko eni mahalo ko e 'elia ko ē mala'e 'a e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu atu Sea pea kātaki pē he toutou fakahoha'a.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e tokoni atu pē tatau pē mo e tokoni ki he uta 'etau koloa ki muli pea mo e ki'i fakapilitānia ko e *subsidy* ki he uta...

<007>

Taimi: 1650-1655

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ...kau pē mo ia he Vouti 11 ke toloi atu mo ia Sea mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō Minisitā. 'Oku tokanga pē au ko u sio hifo ki he ki'i *subsidy* ko eni 'oku ai pē 'ene tokoni ki ha ngaahi tafa'aki. Faka'osi pē Sea, 'oku ai 'a e me'alele fo'ou 'e 3 sai pē e me'alelé ia, ka 'oku lahi e 'u me'alele 'oku lolotonga lava pē 'o lele 'oku fe'unga ia mo e 3 kilu tupu 'ikai ke toe si'isi'i ai Sea 'a e Potungāue ko eni ko u sio hifo 'oku 'asi heni ko e me'alele fo'ou taki 1 kilu ki he me'alele. Ko u tokanga atu pē au ia na'a lava tuku atu ha me'alele 'e 2, 'ai pē ha taha ki'i pinepine 'aki e ta'u fakapa'anga ko eni.

Ko e faka'osi, Sea 'oku 'i ai e fo'i vouti ko e Potungāue pē 'e 2 'oku hiki 'enau, 'i he 'esitimetri liliu 'o e ta'u kuo 'osi mei he 'esitimetri kamata. Ko e hiki lahi tahá 'a e Potungāue ko eni. Pea ko 'eku fie fakafehu'i pē 'aku ia Sea mahino pē kiate au tu'utu'uni ko ē 'a e Lao *Public Finance Management Act*, he'ikai ke 'ova he peseti 'e 10 e fetukuaki holo ha silini pē 'oku fakavaha'a mei ha Potungāue. Ka 'oku ou sio ki he fo'i hiki 'oku peseti 'e 9, 'oku hiki 'aki ia *more than* laka hake he 10 tupu miliona. Ko 'eku kole pē 'aku ki he Minisitā ke ki'i fakamahino mai angé 'a e fo'i fakalahi ko iá mei he, he 'oku mahino 'aupito pē 'a e taumu'a ko ia 'o e fo'i lao, ke 'oua 'e

'ova ha me'a 'i he peseti 'e 10. Ka koe'uhi ko e fo'i vouti pē eni ia 'oku fu'u lahi 'aupito na'e lau miliona pea ko e peseti 'e 10 ia ko iá, peseti ia 'e 9 meimei 10 'oku lau miliona mo ia, 10 tupu miliona mālō.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Tapu pea mo e Seá mo e Falé 'Eiki Sea. Mahino pē he'eku ki'i tā kinikini atu ko ia kimu'a 'Eiki Sea, ko e 'esitimeti ko ia 'o e ta'u ni 'oku 149.6 miliona. 'A ia ko e holo hifo eni 'a e 'esitimeti ko ia 'a e Potungāue 'aki 'a e 16.7 miliona mei he 'esitimeti lolotongá 'Eiki Sea. 'A ia 'oku holo 'aki 'a e 13 miliona pea mei he *Government Fund* 'a ia ko e silini eni ia Sea 'oku tānaki ki ai 'a e ngaahi fatongia e Pule'angá fakatātā. Hangē ko e totongi 'a e *contribution* pē ko e 'inasi fakata'u 'o e fonuá ki he ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga 'i muli, mo e 'u fatongia kehekehe 'o e Pule'anga, 'a ia 'oku holo 'aki ia 'a e 13.3 miliona.

Ko e *budget support* na'e ki'i 'alu hake ia ki 'olunga 'aki 'a e peseti 'e 34 pē ko e 5.1 miliona. Ko e pa'anga ko ē ki he pa'anga mei he langa fakalalakaká, 'oku holo 'aki ia 'a e peseti 'e 11.8 pē ko e 5.8 miliona. Ko e ngaahi tokoni ko ia *In Kind* ngaahi me'a kehekehe, ...

Kole fakama'ala'ala Tongatapu 1 ki he 'uhinga 'o e kehekehe 'a e 'esitimeti kamata mei he 'esitimeti liliu

Siaosi Pohiva: 'Eiki Minisitā kātaki ko u ma'u hake e peesi ko ena na'a ku fakasió ē ke *specific* mai pē ki ai ē. Ko e peesi 16. Ko e 808405 'a ia 'oku ui ko e ngaahi ngāue makehe *special projects*. Ko e 'esitimeti *original estimate* ko e 26 milona, 26.6 miliona. Ko e *revised estimate* ia pē ko e 'esitimeti liliu ko e 40 miliona hiki 'aki ia 'a e 10 tupu miliona. Ko 'eku kole pē 'aku ke ki'i fakama'ala'ala mai mu'a Minisitā 'a e ngaahi *special projects* ko ia. He ko e 'esitimeti kamata 'a e Potungāue ko e 166 miliona 'esitimeti liliu, 182 miliona. Fo'i hiki ia 'oku ki'i lahilahi he 'oku hiki 'aki ia 'a e 20 tupu miliona.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io mālō 'Eiki Sea. Ko u kole ke u toki foki mai mo e fakaikiiki 'o e hiki ko eni 'Eiki Sea, ka 'oku ou tui 'oku tonu he 'asi he fakamatala fakaikiiki pē 'o e polokalama ko eni 'i he 'esitimeti, 'a e 'uhinga ko ē 'a e lahi e silini ko eni. Ko e me'a pē 'oku mahino mai kiate au, ko e pa'anga eni 'oku hū mai....

<008>

Taimi: 1655-1700

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... mei muli pea ko hono hū atu eni ki tu'a 'oku hū ai ko eni 'i he 'i he konga ko eni kae tuku ke u toki foki mai 'Eiki Sea 'i he 'osi e *break* e fika ko ia ka ko e me'a ko eni ki he me'alele 'Eiki Sea ko u tui mahalo ko e me'alele ko eni ko e me'alele 'e taha 'i Vava'u taha 'i Ha'apai pea ko u tui mahalo mo ha taha ki Niua. 'A ia ko e fetongi pē eni ia e 'ū me'angāue 'a e Pule'anga 'oku ngāue'aki he potungāue 'oku a'u ki he tu'unga 'oku kalematale 'aupito. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole 'uhī ke ne toki tali mai pē 'anai pea hili 'a e 'a e me'a ko eni. Ko e ko 'eku 'uhinga 'eku fakatalanoa ki he *Public Finance Management Act* Fika 10 *transfer between programs* ē 'uhī he 'oku 'ova he pēseti 'e 10 'a e fo'i 'a e 'esitimeti liliu mo e

'esitimetri kamata. Mahino pē ko e ko e fehū'aki fakapotungāue mahalo eni ka 'oku 'ikai ke 'omai e fa'ahinga *detail* ko ē heni ke tau sio he 'oku 'i ai e tu'utu'uni 'a e laó ki ai, ko e 'ai pē kae toki 'omai he Minisitā 'anai ha'ane tali mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Kole fakama'ala'ala 'a Tongatapu 4 ki he 'inasi 'oku vahe'i ki he folau ki tu'apule'anga

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmia, Hou'eiki mālō ho'omou kei laumālie mo e kātaki. Sea ko e ko e fehu'i fakama'ala'ala pē eni ia 'a e motu'a ni fekau'aki pea mo e potungāue ko eni ko e kole pē ki he 'Eiki Minisitā ke ne fakama'ala'ala mai pē ko u tui pē 'e 'i ai e tali pea 'oku 'i ai pē 'emau tokanga Sea mahalo ko e laumālie 'o e ngaahi fehu'i mo e fakamatala 'oku mau 'oatu ke fakapapau'i pē 'oku kanoloto 'a e fakapotopoto 'i he ngāue. Pea 'oku falala ki he taukei pea mo e maheni ngāue 'o e ni'ihī 'i he Pule'anga ka ko e anga ia 'o e fatongia 'oku mau fakahoko atu pea ko u fie fakalavelave atu 'o kamata 'i he peesi 140 'Eiki Sea.

'A ia 'oku ou tokanga heni Sea ki he ngaahi fefolau'aki ko hono 'uhinga 'oku hā 'i he ngaahi vouti kehekehe ko eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi folau ia ki muli 'i he vaha'ataimi atu ko eni. 'A ia ko e peesi 140 'a ia ko e *sub program 1*, ko e folau ki fakatu'apule'anga 'oku fe'unga mo e hiva mano ono afe.

Hoko hifo ki he *sub program 2* ko e folau fakatu'apule'anga 'oku fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e fitu mano nima afe.

'I he peesi 141 'oku 'i ai pea mo e folau ai ki tu'apule'anga pa'anga 'e 1 afe 'i he *sub program 3* ia. *Sub program 4* 'oku 'i ai mo e folau mo ia ki tu'apule'anga ka 'oku hā ai ko e pa'anga 'e 2 afe.

'I he peesi 143 *sub program 5* 'oku ai mo e folau ai ki tu'apule'anga 5 afe. 'Oku hokohoko pehē ai pē Sea 'o a'u ki he peesi 144. 'A ia ko e polokalama hono ua ia *sub program 1* 'oku pa'anga 'e taha mano valu afe.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea kau ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga.

Sea Komiti Kakato: 'Io. Tokoni mai, me'a mai.

Tali Minisita Pa'anga ki he 'uhinga 'inasi 'oku vahe'i ki he folau ki tu'apule'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku tatau pē pa'anga folau ki he *overseas travel* ko eni pea mo e *hospitality* ko ē 'a e ngaahi 'ofisi ko ē kātōa pē. Ko e ngaahi fakamole angamaheni eni pea 'oku holoki hifo pē tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'amanaki 'e ava e *border* 'i he kaha'u vave mai pea 'e hoko atu pē 'a e fefolau'aki 'o fakahoko e ngaahi fatongia fakapa'anga 'Eiki Sea. Pea kapau he 'ikai ke tau pehē tautolu 'o 'osi e fo'i ta'u fakapa'anga ko eni 'o a'u ia ki Sune ta'u kaha'u 'oku kei tāpuni pē kau'āfonua pea 'oku mahino leva ia he 'ikai ke ngāue'aki e silini ko eni 'e lava ia 'o ngāue'aki ha me'a kehe ka ko e kātōa e ngaahi vouti ko eni 'e 25 ko eni 'Eiki Sea 'oku 'i ai ai pē pa'anga ki he fefolau'aki fakavaha'apule'anga, folau fakalotofonua. Ko e

kehekehe pē ‘oku holoki hifo e ngaahi tu’unga ko eni ki ha tu’unga pē ‘oku fe’unga pē kapau ‘e ava e *border* mālō.

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea ‘i he fakama’ala’ala ko ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Ko e ‘uhinga ‘a e fakahoha’a Sea ‘oku mo’oni na’e fakahoko mai he ‘Eiki Minisitā ‘Ekonōmika ‘oku ‘i ai ‘a e fakakaukau ‘a e pule’anga ke fakaava e *border* ‘i Tisema ka ‘oku hā pē ‘i he toe fakamatala patiseti ‘a e Pule’anga ‘i he peesi valu ke hokohoko atu pē hono tāpuni e kau’āfonua ‘o a’u ki he faka’osinga ‘o e 2021 pea ‘oku toe hā pē ai ko hono ‘uhinga ...

<009>

Taimi: 1700-1705

Mateni Tapueluelu: ... pē ko e faka’ilongaua ‘a e mafulifuli ko eni ‘a e KOVITI mo ‘ene *mutate* ‘oku ‘ikai ke pau ai hangē pē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā. ‘Eiki Sea kapau te u taki e tokanga ‘a e Hou’eiki Mēmipa ki he peesi 139 ‘oku hā ai ‘a e Vouti ki he Fefononga’akí. ‘I he ta’u fakapa’anga lolotongá ko e ‘esitimeti ki ai ko e *original estimate* na’e pa’anga ‘e 1 miliona 5 kilu tupu. Ko e ‘osi ange ko ē ‘a e ta’ú ia ko ena ko e *revised* ena ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki kuo hiki ia ‘o 2 miliona. Fefononga’akí ia he vaha’ataimi ‘oku tāpuni ai ‘a e *border*. Pea ko e fokotu’u ena ko ē ki he ta’u fakapa’anga hoko mai ko e 1 miliona 6 kilu pea ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku faka’amu pē me’apango Sea ko e ‘ikai ke ‘i ai ha faingamālie e motu’á ni ‘i he vouti ko eni na’e toki ‘osí. He ko u tui pē mahalo na’e mei pou pou e kotoa e kau Hou’eiki Fakafofonga ko eni ‘i Tongatapu ní ‘o tatau pē ‘i he Kapineti mo e Fakafofonga.

Ko hono ‘uhingá pē kapau ‘e ‘i ai ha pa’anga teka pehé ni ‘Eiki Minisitā, manatua mu’a ‘a e kau Fakafofonga ko eni ‘i Tongatapu ‘ai tatau pē ongo tēpile. Ko e ‘uhingá ko e tokoni fakatekinikale ko ē ki he ‘otu motú ‘Eiki Sea, ‘oku hiki ia. ‘Oku hiki ia he Patiseti ko ení. Ko e si’i mātu’a ko eni ko ē ‘i Tongatapu ní ‘oku tu’uma’u. Ko e ‘uhinga pē au he me’a mai ‘Eiki Minisitā kapau he ‘ikai ke ava e *border* pea teka e pa’anga ko ē ke manatua mu’a kimaotolu ‘oku tu’uma’u pē ‘a e tokoni ki he kau Fakafofonga ‘e toko 10 ko ia ‘i Tongatapu. ‘Oku lau kilu foki pē kilu ‘a e tokoni ko eni ki hotau fanga tokoua he ‘otu motú.

Kole fakama’ala’ala Tongatapu 4 ki he ‘inasi ‘oku vahe’i ki he pale fakalangilangi

Sea ‘oku ou toe fie taki pē ‘a e tokanga ki he ki’i ki he peesi 142, ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i pa’anga ai ‘oku ou kole pē ke hanga he ‘Eiki Minisitā ‘o fakama’ala’ala mai. ‘A ia ‘oku hā eni Sea ‘i he ‘aitemi fika 15, fakamole ki he pale mo e fakalangilangi, 5 mano. Ko e sotia pē foki mo e polisi ‘oku nau fa’a foaki mētali Sea ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘ai pa’anga pehē. Ka ‘oku kole pē ki he ‘Eiki Minisitā ke ne hanga mu’a ‘o fakamatala’i mai e ‘uhinga e fo’i 5 mano ko eni ki he pale fakalangilangi ‘i he peesi 142. Mālō ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou’eiki Sea. Ko u kole atu ke tuku ke u toki foki ki he kau ngāué ‘o, ke ‘omai ha tali he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku ma’u

‘a’aku pē ko e, ki he, ka ko ‘eku tui ‘a’aku Sea ko e fakamole angamaheni pē eni ‘oku ‘ikai ke u lave’i ‘a e ‘uhinga hangatonu ko ē ki he fo’i seniti ko ení. Mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē. Ko e kole pē eni ia e mafai e Feitu’una. ‘E laumālie lelei e Feitu’una ke tau ki’i *break* miniti ‘e 5 pē ko e ‘uhinga kae ‘omai e tali ‘e 2 ko ē. Ko e tali ki he seniti ko ē mo e tali ki he pa’anga ko ē Sea na’a lava.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole pē kimu’a pea, kapau ‘e fai ha ki’i *break*. Ko u ma’u hake fo’i laó ē. Ko e *Public Finance Management Act* fika 10, va’a mai pē mei he kupu 19 ko ē Konisitūtoné. Ko u ma’u pē fakapapālangí.

Transfer between programmes

(1) *The Minister may, at the request of relevant Minister, direct that an amount appropriated for a programme be transferred to any other programme for that Ministry where:*

(a) *the amount transferred does not increase an appropriation for the financial year for that programme by more than 10 percent.*

Lord Tu’iha’angana: Sea ki’i tokoni atu ki he Fakafofonga. Ko e kau ngāué eni ‘oku nau ngāue ki ai. Ko e faka-Tongá ena ‘oku ‘i he ...

Siaosi Pohiva: Mālō. ‘E lava ke lau’i mai pē ‘a e *a, b, c* mo e fika 2 kupu si’i 2 kātaki.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni atu pē au ki he ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Oku mea’i pē he Hou’eikí e laó Sea. ‘Ikai ke fu’u mahino kia au ko e hā ‘ene me’a ‘oku fiema’ú. Ko e fehikitaki ko ē ‘o e, manatu’i ko ‘etau Patiseti ia tautolu eni ‘oku tau talanoa ki ai 21/22. Ko e ‘osi ‘a e ta’u fakapa’anga ko ení ‘Eiki Sea ‘aho 30 ‘o Suné ‘e teuteu he motu’á ni ‘a e fakamatala pa’anga ‘a e fonua *public accounts* ‘o tu’utu’uni ia he lao ke ‘ave ki he ‘Atita Senialé fai hono sivi ‘oku fai ...

<002>

Taimi: 1705-1710

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...pau ‘a e Minisitā Pa’anga ki he tu’utuuni ‘a e lao, pea ke fakahū mai he, ‘oku fakahoko pē ‘e he Potungāue ‘a e ngāue ‘o fakatatau ki he lao mo e Konisitūtone, pea ‘oku mau pē ia ‘Eiki Sea, te u lava ke u fakahā atu ia ki he Fale ni ‘oku tauhi ‘e he Potungāue e lao mo e Konisitūtone, felāve’i mo e me’a fakapa’anga, mālō.

Siaosi Pohiva: Mālō ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ko e ‘uhinga pē ‘eku ‘ai atu ia ‘aku ia ‘uhi ‘oku ‘asi mai he’etau pepa ‘esitimeti.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Ko e Fakafofonga 1, ‘ai ke fakahoko mai angé me’a ‘a Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Sea, kātaki pē ko hono ‘uhinga ‘eku kole ‘aku ia he ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i pa’anga ‘e 2 na’e kole mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke toki foki ‘o fakahoko mai, ‘a ia ko

e pa'anga 'e 40 miliona ko ē na'e fakamalanga ai 'a Tongatapu 1, pea mo e pa'anga 'e 5 mano ko eni ko e fakamole ki he pale mo e fakalangilangi na'e fehu'i 'e he motu'a ni 'oku ha 'i he peesi 142 na'a ne kole mai ha ki'i taimi. Ko 'eku 'uhinga pē 'aku ia Sea kapau 'e 'i ai ha ki'i miniti 'e 5 ko hono 'uhinga kae fakamatala'i mai ke mahino ka tau hoko atu, tautolu ko e 'uhinga pē ia, kae 'oange ha ki'i taimi. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Minisitā Pa'anga, ke tali ia, 'a e fehu'i?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Poupou, mālō Sea, ki'i miniti 'e 5 ke tau ki'i break pea tau toki ...

Sea Komiti Kakato: 'Io, pau ke tali e ngaahi fehu'i ko eni 'uhinga kae ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko e me'a ia 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga, fēfē kena tali naua ka tau hoko atu mu'a hē, koe'uhī he ko e miniti 'e 5 'e faingofua pē kapau 'e fakamatala 'emautolu e me'a 'oku mau fiema'u ke lave ki he me'a ki he patiseti 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mahalo 'oku sai pē ke tau mālōlō katoa ki he 'uhinga 'o e tataki 'o e Fale.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ka u 'oatu pē 'e au 'a e me'a ko 'eni pea tau toki mālōlō. Ko e me'a ko ē 'oku kole 'e he Fakafofonga Fika 4, ko e me'a na'a ku kole atu ai ke mou me'a ki he peesi 8 ko e fakakatoa ia. Me'a na'a ke me'a ki ai 'o kole ke 'i ai ha ki'i fakamonu'ia 'a motu. Ko e fu'u pa'anga ko 'ena ko e *grant* 98 miliona ko ia 'oku vahevahe 'i he fo'i 15 'o a'u ki he pale mo e me'a 'oku ke me'a ki ai 'a e Fakafofonga. Na'e 'i ai ha ki'i monū'ia 'e lave ai 'a Tongatapu, 'e Tongatapu mau fakamālō ka ai pē ha ki'i me'a 'e tō ki tahi ki Vava'u, Ha'apai, 'Eua mo Niua pea 'oku mau lau leva ko e fu'u monū ia. Ko e me'a ko ē 'i he tu'u 'a e siokalafi he'ikai pē ke tatau 'a Tongatapu ia mo e 'u 'otu motu, Sea.

Sea pea ko e me'a pē 'e taha 'oku ou fie fakamanatu ki he Feitu'una me'a ko ē na'a ku lave ki ai 'anenai na'e ai 'a e ni'ihi na'a nau tuputamaki mai ki he motu'a ni. He'ikai pē ke tau tatau 'oku kei lahi ange pē 'a e tanaki tukuhau ia 'i Tongatapu pea 'e kei lahi ange pē 'a e me'a kotoa 'i Tongatapu ni. Fika ua ki ai 'a fe? Vava'u. Tolu 'a fe? Ko e taimi 'eni 'oku 'unu hake ai 'a 'Eua ia, 'unu hake 'a 'Eua ia 'oku na meimei vavaofi naua mo Ha'apai. Ko Niua kei fai pē *service* 'a e vahefonua ki Niua.

Veivosa Taka : Sea ke u tokoni atu ki he Minisita, Sea 'oku ou fakamālō atu ki he Feitu'una ki he faingamalie 'oku 'omai kae pehē ki he Fale 'eiki ni. Sea 'ikai ke u loto fiemalie ki he me'a 'oku 'ohake tau talanoa he me'a te tau langa hake ai pea 'oku ou tui 'Eiki Sea ko e taimi pē 'oku tau talanoa ai ki he me'a ko 'eni...

'Eiki Minisitā Ngoue: Fakafofonga me'a mai 'a e Feitu'una he ko au 'eni 'oku ou ofi atu pē ho tafa'aki. Kapau teke me'a lelei ki he'etau patiseti teke laumalie lelei ki ai. Fakamolemole he'ikai te u toe lava au 'o fakahalaki e me'a ko ia.

Veivosa Taka : Sea ko 'eku 'uhinga pē au ia

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'etau tangi ke tatau ki Tongatapu kei lahi ange pē 'a Tongatapu ia..

Veivosa Taka : Sea ko e 'uhinga pē 'a e motu'a ni ia

Eiki Minisitā Ngoue: Kuo ‘osi lave’i ‘e he Motu’a ni

Sea Komiti Kakato: Hou’eiki...

Veivosa Taka : Hangē kiāte au ‘oku ne hanga ‘o vahevahe mai

Sea Komiti Kakato : ... tuku mu’a ki he’etau Tu’utu’uni mo ‘etau taimi...

Eiki Minisitā Ngoue: Lau ho’o patiseti masi’i ke ke me’ai

Veivosa Taka : he ko u tui ko e me’a ia ‘oku fiema’u

Sea Komiti Kakato : ... mo laumalie lelei, mahu’inga malie kia au ‘a e fehu’i ko ‘eni ke tali he ko hono ‘uhinga ko e fakapaasi ‘a e vouti ko ‘eni ‘oku ‘ikai ke tala’a ai ha loto pea ko e lao ia ‘oku fai hono talatalanoa’i ko ia ai tau ki’i mālōlō pē he miniti ‘e 10 pea tau foki mai pē ko ia ‘o fakakakato ‘a e ‘Eiki Minisita ki he fehu’i ki he tali ko ē pea tau hoko atu ai pē ki he taimi ‘oku tu’utu’uni ‘e he Sea. Tau ki’i mālōlō

(Pea na’e mālōlō ai ‘a e feme’a’aki ‘a e Komiti kakato)

<005>

Taimi: 1725-1730

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato.

Sea Komiti Kakato: Ko u tui pē kuo mau e tali fakamaama e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ki he fehu’i ‘a Tongatapu Fika 4 kapau ‘oku faingamālie pea hoko mai eni kae hoko atu e feme’a’aki mālō.

Tali ‘a e Minisita Pa’anga ki he fehu’i mei he Fakafongga Tongatapu 4

Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea, fakatapu ki he Hou’eiki Mēmipa mālō e ma’u taimi Sea. Ko e ‘uluaki fehu’i pē ko e me’a na’e fai e hoha’a ki ai ‘a ia ‘oku hā ia he tēpile 5, ‘asi eni ia he fakamatala fakalukufua ko ē ki he Patiseti ‘Eiki Sea. ‘A ia ko hono ngaahi vahevahe lalahi ‘ena ia ki he kalasi kehekehe ko ē ‘o e fakamole, pea ‘oku kau ai ‘a e ‘aitemi ko eni ko e ngaahi ngāue makehe *special project*. ‘A ia ko e fika ko ē fakakātoa ki he 2021 ko e 26 miliona pea ko e *revised estimate* ko e 40. Ko e fika ko eni ki he 21/22 ko e 53.

Sea ko e ngaahi *special project* ko e *project* mavahe pea ‘oku ‘ikai ko e potungāue pē ia ‘e taha ‘oku ne fakahoko e ngaahi *project* ko eni, ‘oku vahevahe kotoa ia ki he ngaahi potungāue, pea ko hono fakalukufua ‘o’ona ia fō’i taumu’a ko eni ‘oku ‘ai ko ē ko e fakalukufua eni e ngaahi *project* mavahe ko ē ‘oku fakahoko he Pule’anga eni. ‘A ia ko e tu’unga pē ena ia na’e a’u ki he 2021 mahino na’e lahi ange ‘a e seniti tokoni na’e ma’u mai, kau ai heni hangē ko e ...’a ia ‘oku vaeua ‘oku ‘i ai ‘a e kongā ‘oku fakapa’anga mei he *recurrent*, pea ‘i ai leva e kongā lahi ia ‘oku fakapa’anga mei he *development*. ‘A ia ‘oku kau heni e ngaahi tokoni mai mei muli hangē ko eni ko e Koviti pea pehē ki he tokangaekina ‘a e fa’ahinga ko ē ‘oku faingata’a’ia. ‘A ia ko e ‘uhinga ia na’e lahi ai e seniti ko eni he 2021, ka ‘oku toe ‘i ai ‘a e ‘amanaki ki he 21/22 ‘e ma’u mai e ngaahi silini ko eni ke tokoni ke fakahoko’aki ‘a e ngaahi *project* mavahe ko eni.

Ko e konga ko eni ki he ngaahi *award* pea mo e *price* Sea ko e seniti ko eni ko e seniti ia ki he *promote* 'a e *healthy lifestyle* pea 'oku ...'a ia 'oku fengāue'aki pē eni e Potungāue Pa'anga pea mo e Tonga *Health*. 'Oku 'i ai e seniti 'oku 'ave ki he Tonga *Health* pea pehē ki he *MIA* ka 'oku lahi 'aupito e kole tokoni ki he Fale Pa'anga 'Eiki Sea mei he ngaahi *non-profit organization* ki he fanga ki'i tokoni nau polokalama ki he... ngaahi me'a pehē ki he *promote* 'a e *NCD* pea mo e mo'ui lelei mahalo ko hono fakalea ia 'e mahino ange ia. Pea ko e seniti eni 'oku ngāue'aki he Fale Pa'anga taki 2 afe atu 3 afe atu he ngaahi kole kehekehe pea mei he *non-government organization* mālō 'Eiki Sea 'oku ou tui pē 'oku mahino mahalo ki'i fakamaama mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, Vava'u 14.

Tokanga Tongatapu 1 ki he tu'unga fakalao 'o e ngaahi *special projects*

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole Sea, ko u fakamālō ki he Minisitā ne 'omai e ki'i fakaikiiki ko ia ki he fō'i fehu'i na'e 'oatu *special projects* 'oku ou tokanga atu au ki he'ene tu'u fakalao ke toki 'i ai ha'ane ki'i tali ki ai. Ko 'ene tu'u ko ē ko e *revised estimate* ko ē 'oku 'osi fai e fakamole ia ki ai, ko e tu'unga ia he taimi ni 'osi a'u ia ki he 40 miliona ē, 'oku 'uhinga pē 'eku fakalavelave ai Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali Minisita Pa'anga 'oku fakalao pē 'a e ngaahi ngāue ni he ko e pa'anga tokoni mei muli

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'aupito 'Eiki Sea, hangē pē ko ia 'oku mea'i he Hou'eiki 'Eiki Sea. Ko e konga lahi ia heni ko e pa'anga tokoni ia *development funds*. 'A ia 'oku 'atā pē ia 'Eiki Sea mei he ha'i ko ē 'a e 'oku tu'utu'uni ko ē ki ai he lao.'A ia ko e hā pē lahi e silini 'oku ma'u mai ia ko e pa'anga tokoni mei muli 'oku 'atā pē hono ngāue'aki he ta'u fakapa'anga ko ia 'Eiki Sea. 'A ia 'oku fakalao pē ia 'Eiki Sea, ka ko e hangē ko 'eku fakahoha'a kimu'a ko e ngaahi *project* ko eni 'oku fakahoko ia he ngaahi potungāue kehekehe 'oku 'ikai ko Fale Pa'anga ia mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Hou'eiki toe 'i ai ha feme'a'aki, me'a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Sea kātaki pē faka'osi atu ai leva e ki'i fakamālō ko eni ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'i he fakamahino mai ko eni 'o e pa'anga 5 mano ki he pale mo e fakalangilangi mahalo 'oku *misleading* ...

<007>

Taimi: 1730-1735

Mateni Tapueluelu : ... pē Sea ko hono 'uhingá ko 'ene hā hake 'i he Potungāue Pa'angá kapau na'e hā hake ia mahalo 'i he *MIA* pē ko e Potungāue Mo'uí mahalo 'e ai ha fakakaukau ki ai ko e 'uhingá ia ko e ngaahi me'a'ofa ki he *healthy life style*. Ko e ki'i tautapa pē eni Sea ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá pē te ne lava mu'a 'o fanongoa e ki'i kole ko eni ko hono 'uhingá lolotonga 'etau kei 'i he'ene vouti. Mahalo 'oku mau lave'i pē 'oku 'i ai e ngaahi pa'anga tokoni

fakatekinikale kehekehe ki he tau kāinga ko eni 'i motú. 'Oku hā pē ia 'i he fakamatala patiseti Sea 'i he peesi 51.

'Oku 'i ai e pa'anga 'e 3 kilu 5 mano 'oku 'ave ia ke tokonia 'a e kakai fefine mo e fāмили he ngaahi 'otumotú. Toe 'i ai pea mo e pa'anga 'e 1 kilu 2 mano 'oku 'oatu ia ko e fakalahi 'o e patiseti ngaahi Komiti Fakalalakaka 'o e ngaahi tukui motú. Ka 'oku ai e kole atu ko hono 'uhingá ko kimautolu ko eni 'oku fokoutua atu 'i Tongatapu, ko e ki'i pa'anga tokoni pehē 'i he *MIA* ko e 2 mano pē. 'Oku 'ikai ke mau tatau ai he 'oku lahi 'a e tokoni ia ki he ngaahi 'otumotú nau lolotonga kilu pē he taimi ni, pea toenga leva 'o e ngaahi pa'anga ko ē 'oku mau palāleli tatau pē ai, Polisi Fakakoló tatau, pa'anga fakavāhenga tatau, ko e ki'i kehekehé pē. Pea ko e kolé pē ia 'Eiki Minisitā Pa'anga kapau te ke laumālie lelei ke fakalelei'i hake 'emau ki'i tokoni ko eni ki he tafa'aki 'o e *MIA* kapau 'oku 'i he Feitu'una, ke ki'i hiki hake ke ki'i 5 mano, pea kapau 'oku pehē ia pea fokotu'u atu ā ho'o Vouti 'au.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō Sea tapu pea mo e Seá. Ko u fakamālō atu au ki he Fakafofongá hono 'omaí, ka ko e Vouti eni ia 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá 'oku tau alea'i. Ko e *allocation* ko iá 'oku 'i he Vouti ia 'a e *MIA*. Ka neongo ia 'Eiki Sea, 'oku fanafana mai e 'Eiki Palēmiá 'oku mo'oni hangē 'oku ngali fu'u sai 'a tahí kae 'ikai sai 'a e toko 10 ko ia 'i heni. Pea hangē kiate au ko e fika 5 mano ko e *magic number* ia, pea ko u tuku ke toki fakahū 'i he Vouti ko ia 'a e *MIA* 'oku 'alu mei ai ke hiki 'aki e 'inasi ko ia 'o Tongatapu ní pea mei he 2 mano ki he 5 mano. Fokotu'u atu e Vouti 'a e Minisitā Pa'angá Vouti Fale Pa'anga 'Eiki Sea, mālō.

Siaosi Pohiva: Sea kimu'a pea tau toki pāloti Sea, ko u kole atu ko 'eku ki'i fehu'i faka'osi pē...

Mateni Tapueluelu: Kau fakamālō mu'a au ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá mo e 'Eiki Palēmiá he hiki ko iá. Fakamālō atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 4 tonu ho'o fakamālō he 'oku tali e fakatangi 'oku fai 'e he Vahefonua Tongatapu.

Mateni Tapueluelu: Mālō 'aupito.

Sea Komiti Kakato: 'E Tongatapu Fika 1.

Siaosi Pohiva: Ki'i fakahoha'a faka'osi pē Sea fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Fehu'i Tongatapu 1 'uhinga 'oku 2 kilu ai 'a e catering mo e refreshment 'a e Potungāue Pa'anga

Siaosi Pohiva: Ko 'eku talanoa pē eni 'a'aku he *catering* mo e *refreshment* he ko e lahi tahá e Potungāue ko eni. Ko 'eku fie fehu'i pē 'aku ia pē 'oku lahi ange 'enau 'ū polokalama fakafeohí 'anautolu ia he 'ū Potungāue kehé, fakahoa mai ko ia kia tautolú ki'i si'isi'i tautolu ia, pea 'oku ki'i si'isi'i ange *Foreign Affair*. Ko u fehu'i pē au he 'oku a'u 'o 2 kilu 'enau *cater* me'atokoni mo e fakamokomokó. Pē 'oku lahi ange ho'omou fanga ki'i fakafeohí 'amoutolu Minisitā he ngaahi Potungāue kehé.

Sea Komiti Kakato: Tali mai ē 'Eiki Minisitā ngaahi ngāue 'oku fai ho'o Potungāue 'uhinga ai hono fehu'ia.

Tali Minisita Pa'anga ki he 'uhinga 'o 'enau 'inasi ki he catering mo e refreshment

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Ko u tui 'oku 'ikai ke u 'ilo pē ko e hā e me'a 'oku fu'u tokanga mavahe mai ai 'a e Fakafofongá ki he Potungāue Pa'angá. Ko e Potungāue 'a e motu'á ni 'Eiki Sea 'oku nau hangē ia ko e tu'uaki ko ia 'e *Seven Eleven*. 'Oku 'aho 'e 7 houa 'e 24 'enau fai fatongiá, pea 'oku nau lolotonga fakaongoongo mai pē he taimi ni pea te tau mātuku kitautolu he 6:00 kei hoko atu pē ngāue. Teuteu tāpuni e ta'u fakapa'angá toe lahi ange e ngāué 'Eiki Sea. Taimi tatau pē 'Eiki Sea ko e ngaahi fetu'utaki ko ia 'a e Potungāue Pa'angá mo e ngaahi hoa ngāué mo e ngaahi kupu fekau'akí, 'oku ou tui 'oku mea'i pē ia 'e he Hou'eiki. Ngaahi Potungāue kotoa pē, sino ta'efakapule'anga, ngaahi Poate, ngaahi sino mei muli, ko e ngaahi.. 'Oku 'ikai ke pehē eni ia kuo mau kaipola mautolu 'Eiki Sea, ko e ki'i ipu tī pē mo e ki'i me'a ke fakamāmālohi 'a e kau ngāué. Pea 'oku hangē ko e ngaahi 'a'ahi atu ko eni ki motú mau ki'i *host* ha ki'i *dinner* ma'á e Hou'eiki. Ko ia pē 'Eiki Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō mahino 'aupito e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga. Vava'u 14. 'E Ha'apai, tuku ke ki'i me'a mai 'a Vava'u 14 he 'oku te'eki ai ke me'a mai.

Mo'ale Finau: Mālō Sea.

Saia Piukala : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakatō. Mālō ho'o laumālie lelei ki he efiāfi ni Sea, ko u ...

<008>

Taimi: 1735-1740

Saia Piukala: ... fie tokanga makehe pē Sea ko e Vouti Fika 8 eni. Na'e 'i ai e 'a e tokanga makehe 'a e Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Ha'apai ke tau talanoa fakafo'ivouti mo vakavakai ko e hā ha fa'ahinga me'a 'e lava 'o kalusefai ke unuunu mai 'o ki'i tātānaki ke fai ha tokangaekina 'o e Tō Folofola pea 'oku 'osi 'ohake e ngaahi me'a lahi 'oku ongo'i he motu'a ni Sea hangehangē 'e faingata'a ko ē ke toe unuunu ha me'a, hangē ko ē ha Toketā Nifo hūfanga he fakatapu 'oku feinga ke ne ta'aki ha fo'i nifo 'o faingata'a'ia hono feinga'i ke unuunu ha ngaahi me'a kai kehe Sea ko u fie fakamanatu pē au ia ki he Hou'eiki Mēmipa ko e ngaahi me'a ko ē 'e 'ikai ke toe lava ke 'oua te tau toe kole hikí ka tau nofo ko e ta'u fakapa'anga hoko Sea tau tui 'oku 'osi tūkunga lelei e kōviti mo e ngaahi me'a ko ia ke lava lelei e ngaahi me'a ko ia pea ko 'etau sio ko ē he taimi ni ke lava 'a e fatongia ko ē na'e na'e malanga ki ai pē me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai.

Fehu'i 'a Vava'u 14 ki he 'inasi 'oku ngāue'aki ko e malu'i 'i he Vouti 'a e Potungāue Pa'anga

Sea ko e ki'i kole fakama'ala'ala pē eni ia Sea ki he 'Eiki Minisitā 'i he peesi 149 Sea 'oku 'i ai e ua pē 'eku fehu'i fakama'ala'ala 'oku 'i ai e malu'i ai 'oku 'i he malu'i personnel nima kilu ono mano. 'I ai pea mo e malu'i fā kilu taha mano pea 'i he peesi 152 'oku toe 'i ai mo e fā kilu Sea ko 'eku 'uhinga pē 'eku fehu'i fakama'ala'ala heni Sea he na'e me'a 'aki foki 'e he 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Ha'apai hangē, 'oku ou ongo'i pē 'oku hangē 'oku, ko ha fo'i ko ha fo'i me'afua ē 'a e malu'i ko ē na'e malu'i ai ko ē kau ngāue ko eni e Fale Alea toko 70 ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā pē ko e ko e malu'i ko eni ko e malu'i kātoa ia 'o e kau ngāue 'i he Fale Pa'anga pē ko e, he ko e kautaha malu'i ko ē na'e 'ohake ko ē 'oku malu'i ai 'a e Fale Alea 'oku *condition* lelei pea 'i he ma'ama'a fakapa'anga.

Fehu'i 'a Vava'u 14 fekau'aki mo e nō fakalotofonua mo e nō mei tu'apule'anga

Fehu'i fika ua pē Sea 'i he peesi 153 'oku *item* fika 17. 'Oku talanoa ai ki he totongi tupu 'i he nō fakalotofonua pē ko e *public debt interest payment domestic* 'oku taha miliona hiva kilu. Pea 'oku 'i ai mo e totongi tupu 'i he nō mei tu'apule'anga 'a ia ko e interest pē eni Sea fe'unga mo e ono miliona. 'I ai mo e totongi fakafoki sino'i pa'anga 'i he nō fakalotofonua 15 miliona pea mo e totongi fakafoki e sino'i pa'anga 'i he nō mei tu'apule'anga. 'A ia 'oku 'i ai e 17 miliona.

Ko 'eku 'uhinga pē 'eku 'eku 'ohake eni ko e fehu'i pē ke fakama'ala'ala pē ko e lotonga tā pē 'a e *interest* 'i he nō ko ē mei tu'apule'anga pea mo e 17 miliona ko eni 'i he nō pē ko ia mei tu'apule'anga pea mo e nō fakalotofonua. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Vava'u 14. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i 'a Vava'u 14

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea, ko u 'amanaki au ia he me'a ko ē 'a e Toketā ke tau foki ki ai hangē eni ia te tau toe foki tautolu 'o fa'ala Sea. Ko e 'ū fika ko eni ki he ki he felāve'i mo e *insure* 'Eiki Sea ko hono malu'i kātoa ia e kau ngāue Pule'anga 'e he Pule'anga 'a e kau ngāue fakapule'anga. Ko e felāve'i ko eni pea mo e ngaahi fika ko eni ki he 'etau mo'ua ki tu'apule'anga 'Eiki Sea 'osi mahino pē ia ko e ngaahi *interest* ia 'oku tau totongi ko hono fakaikiiki 'oku ma'u pē ia 'i mui 'i he tēpile ko e ta'u ni na'e tonu ke tau totongi ki he *Exim Bank* 'a e pa'anga 'e 14.7 miliona. Ko e ta'u fakapa'anga lolotonga 'oku 'alu hake 'o 17 miliona. Ko e ta'u ni na'a tau kole pea na'e tali ke toloi 'a ia ko e toloi pē hono totongi. 'Oku kei fai pē ngāue ko ia 'o kole ke toloi ka 'oku 'osi patiseti pē 'a e Pule'anga ka a'u ki hono taimi ko ē 'a ia 'oku *due* e mo'ua ko eni 'i Sepitema 'o e ta'u ni pea mo Ma'asi 'o e ta'u kaha'u. 'A ia ko e 'uhinga ia 'o e 17 miliona ko ena ki ai.

Pea ko e 'ū me'a ko eni 'oku totongi faka-*local* 'a ia ko e 'ū nō ia hangē ko e pōnite *interest* he pōnite 'oku totongi fakata'u pē ia ...

<009>

Taimi: 1740-1745

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... ko e 'ū me'a ko eni 'oku 'omai fakata'u pē ia 'Eiki Sea pea 'oku mea'i pē he Hou'eiki ka ko u tui kuo ngali tokamālie 'a e vouti 'a e fika 8 ka u hoko atu ā ki he 9 'Eiki Sea. Mālō 'aupito. Fokotu'u atu ke tau pāloti.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'una Sea. Sea ko u fie lave pē 'aku ia ki he *hospitality* ko e ki'i miniti pē 'e 1. 'Eiki Sea, fakamolemole pē 'oku hangē, ko hono mo'oni 'oku ongo hangē ha ki'i me'a si'isi'i. 'Eiki Sea ko u fie fakahā atu ki he Fale ni 'a e hisitōlia ko ē hono kamata ko ē 'o e Komiti Pa'anga 'o ha Fale Alea 'i māmani na'e kamata 'i Pilitānia. Ko e 'uhingá ko e *hospitality*. Mahalo pē 'Eiki Sea 'oku mea'i pē he Feitu'una. Ko hono 'uhingá 'Eiki Sea he ko e Patiseti 'o ha fonua mahino pē vahé ia 'e 'alu ia 'o vahe. Ko e feitu'u ko ē 'oku tafe holo ai ko ē pa'angá ko ē 'o 'alu ta'efakapotopotó ko e 'alu ki he *hospitality*.

Pea ko hono 'uhinga ia na'e fokotu'u ai 'e Pilitānia mahalo 'i he 1800's 'a e Komiti Pa'anga 'o tafe mai ai 'i māmani kātoa 'o a'u mai ki Tonga ni. Ko e kamata'angá ko 'enau ta'efiemālie 'i he fo'i, ki he fo'i *case issue* ko e *hospitality*. Na'e fai ai 'a e fu'u fakamole ta'elipooti pea fokotu'u ai 'a e Komiti Pa'angá 'Eiki Sea. Pea ko ia 'oku ou 'oatu pē me'a ko ení ko e ki'i fehu'i pē eni ki he Pule'angá. Te mou lava 'o fakahā mai mei he ta'u fakapa'anga ko ē he taimi ni ki he 'aho ni pē ko e fiha 'a e kaí, fiha 'a e inukava mālohi he *hospitality*. Ko e 'uhinga 'Eiki Sea na'e fokotu'u ai ko ē 'e Pilitānia e me'a ko ení he na'e 'ikai ke lava ia 'o fakakehekehe'i na'e 'alu ia 'o 'ova. 'Eiki Sea ma'u he motu'á ni ki'i talanoa pea mo e tangata'eiki palangi na'a ne fakahā mai kiate au. Kuo kamata ke ta'efiemālie 'a e ngaahi *donor* 'e ni'ihī 'i he 'omi 'enau siliní ki he ngaahi me'a kae o atu 'a e fu'u, 'oku 'i ai ki'i fo'i timi ia he ngaahi kaí 'oku ui pē ko e timi faluku. Ko e o pē ke uta e piá mo e kava mālohi 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko u tui kuo mahino e fa'ahinga malanga 'oku fai 'e he Mēmipa ko ení ka u fakatonutonu mo fakamaama pea mo fakahinohino'i e Fakafofonga ko ení ki he ngāue ko ení.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ki'i me'a hifo ki lalo Fakafofonga. Me'a hifo ki lalo.

Mo'ale Finau: Ko e fakatonutonu pē 'Eiki Sea ko u tangutu ai ki lalo.

Sea Komiti Kakato: 'Io na'e me'a mai 'Eiki Minisitā 'oku kau e fakatonutonú.

Mo'ale Finau: Ko e fakatonutonu?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fakatonutonu atú 'Eiki Sea ke fakamaama mo e fakahinohino kātoa, kātoa e ngaahi me'a ko iá 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku hangē eni ia ko e vouti ko ē 'Eiki Sea ki he 'utu e me'alelé *transport*. Ko e fefononga'aki, ko e talitali kakai. Ko e ngaahi fatongia angamaheni pē ia mo e me'a ke fai 'i he ngaahi potungāue 'a e Pule'angá. Kuo pau ke fai ia, pau ke 'utu 'a e 'ū me'angāué ke nau o ai ki 'uta. Ko e fatongia talitali kakai kuo pau pē ke 'oange mo ha fakaivia mo fakafōtunga mo fakafōtunga poto e fonua mo e potungāué 'i he ngaahi fatongia ko ē 'oku faí pea ko hono fakatātā pē eni 'Eiki Sea. Kapau 'e fokotu'u mai he Fale ni 'Eiki Sea 'oua na'a toe fai ha ki'i talitali 'i he 11 mo e 3. Ko u tui ko e tā sipinga lelei ia ka he'ikai ke fofonga poto ai ho Falé 'Eiki Sea. He'ikai ke ma'u ivi ai e Hou'eikí ke fai e ngaahi fatongia ko ení. Ko 'eku, ko 'eku fokotu'u atu, hā ko ā e me'a kuo tau velia pehē ai 'Eiki Sea. Ko e hā hano kovi? Kuo fai ha ngaahi kai pola e ngaahi potungāué? Hala 'ata'atā. Ko e fatongia angamaheni pē, na'e toki 'osi atu pē Pule'anga ko ení pea te u lava pē au 'o fakama'opo'opo mai e ta'u 'e 3 ko ení 'Eiki Sea kapau 'oku fiema'u he, te u lava 'o fakama'opo'opo mai ke tau sio angé he me'a 'oku mo'oni. Tau sio angé he mālie. Ko ia ko u fokotu'u atu tau tipeiti 'aki 'a e laumālie lelei kae, ka tau ngāue 'o fai 'etau ngāué 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Mo’ale Finau: Sea.

Sea Komiti Kakato: Mo’oni ‘aupito e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’angá Fakafofonga.

Mo’ale Finau: Ki’i miniti pē ‘e 1 ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ‘ikai ke u toe lave au ki he me’a ko ení.

Sea Komiti Kakato: Ka u ki’i tokoni atu pē. Na’a ta folau fakataha ki Siaina. Ko u tui pē na’a ke fiefia hono talitali taua he fu’u hōtele mo e ‘ū feitu’u. Ko e *hospitality* ia.

Mo’ale Finau: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Mo’ale Finau: Sea mole ke mama’o ke u ‘oatu e me’a ko ení ke ta’ofi e kaí, ‘ikai. Ko e fakapotopotó ko u ‘oatú ‘Eiki Sea. Kuo ‘osi, ‘oku ‘i ai e ni’ihi ‘Eiki Sea ‘oku ‘ova. Ko e ngaahi *hospitality* ko ē ngaahi fonua ko ē ‘Eiki Sea ko e ki’i ipu uaine pē ‘e 1 ko e ki’i ipu uaine ...

<002>

Taimi: 1745-1750

Mo’ale Finau: ...uaine pē ‘oku fakaifoifo pē ki he kai, pea ‘oku sai pē ia. Ko e to’o ko ē ‘a e hina kavamālohi’ e 5 pē ko e puha pia ‘e fiha ‘o uta he me’alele kae hūfanga ‘i he *hospitality*, ko e ‘uhinga ia ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ‘ai mu’a Sea kau ki’i tokoni atu.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Ke fakatokanga’i lelei ‘e he Pule’anga ‘a e me’a ‘oku ke tokanga ki ai, Fakafofonga. Nau fakapotopoto he taimi pehē ni.

Mo’ale Finau: ‘Osi mālō ‘Eiki Sea e ma’u faingamālie kuo lava atu ‘eku fakakaukau ‘osi tuku atu pē ki loto, mālō.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, mālō. ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ‘oku ou, tapu pea mo e Feitu’u na Sea, tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia, tapu pea mo e Hou’eiki Komiti Kakato.

Sea ‘oku ou fie tu’u hake pē au ia koe’uhi ko e mole hotau taimi ‘i he fa’ahinga fakamalanga pehē Sea, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke fai.

Mo’ale Finau: Sea ‘oku ou fakatonutonu ‘Eiki Sea. Fakatonutonu ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Fakatonutonu, pea ‘oku ou, ‘osi pē fakatonutonu ko ē ‘oku ou kole atu he ‘ikai ke toe fai ha feme’a’aki pehē. ‘Oku fakatupulaumalie kovi ia ki ho’omou laumālie.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku fakatonutonu’ ‘oku pehē, ko e taki lelei ‘oku ‘ikai ke ne talamai ‘e ia ‘oku maumau’i ha taimi ‘o e tipeiti ‘i he Fale ko eni ‘akimautolu ko eni ‘oku mau ‘osi mateuteu

ke mau ōmai ‘o tipeiti. Kae ha’u ia ‘o talamai ‘oku mau maumautaimi, Sea ‘oku ou kole atu ...

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mahino kiate au Fakafofonga, mo’oni ‘aupito e me’a ‘oku ke me’a ki ai, ‘e ‘Eiki Minisitā ...

Mo’ale Finau: Kole atu ke to’o e fa’ahinga *term* ko ia mei he Fale ni.

Sea Komiti Kakato: ... mou ngāue’aki pē ‘a e feme’a’aki lelei ‘oua ‘e tukuaki’i ē pea tukuaki’i ē, kovi ia, te u tautea’i ‘e au moutolu.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea mālō ‘aupito, ko e hoko atu au ia Sea. ‘Oku hangē ‘oku si’i tukuaki’i kimautolu ‘o pehē ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga me’a pehē Sea. Ka neongo ia Sea, ko u fokotu’u atu ke tau tali ā mu’a ‘a e vouti ko ia ‘a Fale Pa’anga Fika 8.

Sea Komiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou?

(*pou pou*)

Pālōti ki he Vouti ‘a e Potungāue Pa’anga

Sea Komiti Kakato: Sai, kalake tau pālōti ā ko ē kuo laumālie lelei e Hou’eiki, ta ko e me’a ke mou tuputāmaki pē ka tau pālōti.

Hou’eiki ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Vouti ‘a e Potungāue Pa’anga, fakahā ‘aki ‘a e hiki ho nima.

Kalake Tepile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Tapueluelu, ‘e Semisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi. Sea ‘oku loto ki ai e toko hongofulu ma hiva (19).

Hoko atu e feme’a’aki ki he Vouti Fika 9 Potungāue Tanaki Pa’anga Hu mai mo e Tute

Sea Komiti Kakato: Mālō Hou’eiki, tali lelei e vouti ko eni. Tau hoko atu ki he Vouti fika 9, Potungāue Pa’anga Hū Mai mo e Tute. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga, faka’ofu’ofa ‘aupito ho’omou feme’a’aki he vouti ko eni kuo toki ‘osi. Ka mou toe tauhi pē ke maau ange, kae me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Sea mo e Fale ‘Eiki ni, ‘Eiki Sea, ko e fatongia e Potungāue ‘Eiki Sea, ‘e 2 ko eni ‘oku ‘i he malumalu e motu’a ni, ko e Potungāue Pa’anga ko hono fatongia ko e tufa mo e vahevahe, ‘a e ivi fakpa’anga ma’a e fonua. Ko hoku nima to’ohema ko e Potungāue Tānaki Pa’anga ia, pea kuo pau ke na palanisi ‘a e ongo nima faifatongia ko eni ‘Eiki Sea.

Ko e fatongia, tefito’i fatongia e Potungāue ko eni, malu’i hotau kau’ā fonua mei he fehū’aki ha faito’o ‘oku ta’ofi, mo ha ngaahi me’a ‘oku tapu. Ko hono pou pou’i ‘a e fefakatau’aki, pea

ko hono faka'osi leva ke t̄naki 'a e pa'anga mei he tukupau mei he tute pea mo e ngaahi tukupau ki he maau ko e 'uhinga ke lava 'o fakakakato'aki 'a e ngaahi fatongia e Pule'anga.

Fe'unga 'a e Vouti Fika 9 mo e 10.6 miliona

'Oku 'i ai e ki'i, ko e 'esitimetri 'a ePotungāue ko eni ki he Ta'u Fakapa'anga 21/22 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'ene ki'i hiki fakalelei'i ia 'oku 'alu hake ia 'o fe'unga mo e 10.6 miliona 'Eiki Sea. 'A ia ko e hiki ko eni 'oku hiki 'aki ia 'a e peseti 'e 34% pē ko e 2.7 miliona. Polokalama ko eni e Potungāue 'a ia ko ē 'e fokotu'utu'u fo'ou hono *restructure* e Potungāue, 'oku 'i ai e fo'i polokalama pē 'e 3. Polokalama ki hono pule'i mo hono fakalele 'a e Potungāue fe'unga ia pea mo e 2 kilu. Ko e fo'i polokalama ki hono t̄naki e tukupau 'oku fe'unga ia pea mo e.... pea ko hono tolú leva ko e Kasitomu ia hono vahevahe lalahi ko ē 'a e polokalama ko eni 'Eiki Sea.

Ko e hiki ko eni Sea 'oku 'i ai e ngaahi polokalama fo'ou pea ko e ngāue fo'ou 'oku fokotu'u, 'a ia na'a ku kau ai 'Eiki Sea 'oku 'i ai e polokalama fakakomipiuta 'oku ngāue ki ai 'a e Potungāue ...

<005>

Taimi: 1750-1755

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...ke lava 'o ngāue'aki ia 'i he ngaahi t̄naki'anga tukupau, tautautefito eni Sea ki he ngaahi fakalekoloa *wholesales* mo e *retailer* lalahi. 'A ia ko e polokalama ko eni 'Eiki Sea 'oku lava leva ai ke ne t̄naki 'a e lahi 'o e fakatau ha falekoloa pea mo e hā 'a e tukupau fakatau na'e t̄naki. Ko e 5 kilu kuo vahe'i he polokalama ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku 'i ai 'a e tui he potungāue ko hono lava 'o fakakakato 'a e polokalama faka-*computer* ko eni 'e 'i ai 'a e lelei ange 'a e t̄naki ko ē pa'anga mei he tukupau fakatau.

'Oku 'i ai pea mo e polokalama 'a e potungāue 'oku lolotonga fakahoko ia he taimi ni fengāue'aki eni ia pea mo e tokoni 'a Nu'usila pea mo 'Aositelēlia ki hono fakanaunau'i kakato faka'ilekitulōnika 'a e potungāue pea 'oku 'iloa pē eni ko e *ASYCUDA System*. 'A ia te ne tokoni'i eni 'Eiki Sea 'a e fefakatau'aki pea 'ikai ke ngata pē ai, te ne toe tokoni'i 'a e lahi ange mo e maau ange 'o e t̄naki 'o e pa'anga ko eni 'oku hū mai mei he tukupau. 'A ia ko hono fakalukufua ia e ngaahi fakalalakala 'oku hanga atu ki ai 'a e potungāue ki he ta'u ngāue ka hoko mai 'Eiki Sea.

Ko e *revenue* ena 'oku t̄naki mai mei he ki he potungāue 'oku ou tui te mou me'a hifo pē ki ai. Ko e fika ko eni ko e potungāue ia 'oku ne t̄naki 'a e lahi taha 'o e *revenue* ko ē 'oku ne fakalele e Pule'anga meimei 'i he peseti 'e fitungofulu tupu.

Sea ko e 'uhinga ko e ngaahi fiema'u ko eni ko ē 'a eni ko eni 'oku fiema'u he tau fononga mai ko eni 'Eiki Sea. Ko 'eku fika atu ko ē he taimi ni a'u mai ki he taimi ni neongo 'oku te'eki ke a'u ki he Vouti ko ē 'a e 'Eiki Minisitā ki he *MIA* ko e ngaahi pa'anga 'oku tau fiema'u ke t̄naki kuo 'osi 'i he 1.7 pē ofi ki ai miliona, pa'anga ia 'oku t̄naki mai ki ai. Ko ia ai 'oku fokotu'u atu pea mei he motu'a ni 'Eiki Sea ke tau toe hanga 'o fakalelei'i 'a e pa'anga hūmai ko ē pea mei he *excise* 'aki 'a e pa'anga 'e 1 miliona fakalahi'aki 'a e pa'anga 'e 1 miliona pea fakalelei'i mo e fakalahi 'a ia ko hono fakalelei'i 'o e fakalahi, fakalahi 1 miliona 'a e pa'anga hūmai ko ē mei he tukupau *excise*. 'Oku 'i ai 'a e fakakaukau 'Eiki Sea ko e Monite 'oku fakamamafa'i ai 'a e fakamāmāni lahi 'a e kovi ko ē 'o e mama tapaka pea kuo fakakaukau 'a

e Pule'anga 'oku kau 'a Tonga ni ia 'i he takimu'a 'i hono teke ko ē 'o e mo'ui lelei. Pea ko ia 'oku fai 'a e fakakaukau ia 'a e Pule'anga 'Eiki Sea ke hiki e totongi e tapaka tatau pē he tapaka hū mai ko ē mei muli mo e tapaka ko ē 'oku fa'u 'i Tonga ni kau ai 'a e tapaka tonga.

Taimi tatau pē 'Eiki Sea ko e fakalalaka ko eni 'i he fuonga ngāue ko ē 'oku fokotu'u ki he tukuhau fakatau 'a ia pē ko e *CT* ia 'oku 'i ai e 'amanaki 'e hulu'aki 'a e pa'anga 'e 1 miliona mei he pa'anga ko eni mo e 'esitmeti ko ia. 'A ia ko hono fakakātoa fakalahi e pa'anga hūmai pea mei he tukuhau potungāue ko eni 'aki e pa'anga 'e 2 miliona 'Eiki Sea. Pa'anga 'e 2 miliona ko eni te ne lava 'o fakapa'anga ia 'a e ngaahi fiema'u fakalahi ko eni 'oku fiema'u he Fale.

Ko e 5 miliona ko ē na'e fakalahi'aki ko ē 'a e *contingency* ko e lau ko ē 'a e lao ki ai he *Public Finance Management* vahe 12. Ko e Pule'anga te ne fakahū ha pa'anga ko ha pa'anga talifaki 'i he 'Esitmeti kotoa pē 'o 'oua na'a toe laka hake 'i he peseti 'e 5. Ko e peseti 'e 5 ko ē 'o e Patiseti fakaangaanga he taimi ni 'oku fe'unga ia mo e pa'anga 'e 10 miliona. Kuo 'osi *provide* he 'Esitmeti e pa'anga e 5 miliona. Ko hono tātaki atu ko eni 'o e 5 miliona ko eni ko e 'uhinga ko e tokanga mavahe ki he ngaahi me'a ko ē na'e hoha'a ki ai e Hou'eiki. Ko 'ene ngata fakalao ia hono toe fakalahi e *contingency*.

Ko e ngaahi fiema'u kehe ko eni na'e 'osi tātaki mai ko eni 'oku ou fakafuofua mahalo 'oku 1.8 ko hono fakapa'anga 'e fakapa'anga ia mei hono *revise* e fika ko eni mei he *excise* 'aki 'a e pa'anga 'e 2 miliona ke tātaki mai he potungāue ko eni. Pea 'oku ou pehē pē 'Eiki Sea ke mou laumālie lelei 'o tali hangē ko 'eku lave ko ē 'anenai kuo pau ke tau tufa e nima e taha kuo pau ke tau tātaki mei he nima e taha, ka ko e me'a ko ē 'oku fakafiefia ai 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha toe tukuhau ko e kau mama tapaka pē ...

<007>

Taimi: 1755-1800

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'atā pē pea 'oku felāve'i hangatonu ia mo e mo'ui lelei, pea 'oku ou sio atu ki he Minisitā Mo'ui 'oku toutou faka'ilonga mai 'ene fiefia. Ko e totongi ko ia 'o e puha tapakā he taimi ni 'Eiki Sea hono *retail* pa'anga 'e 24. Kapau 'e 'alu 'o pa'anga 'e 30 hono *retail* Sea, ko u tui 'e mahu'i atu ai 'a e tokolahi 'oua te nau toe mama tapaka. Mo'ui lelei 'a e fāmilí mo e 'uhingá 'oku hao e ki'i *income* ko iá pea tokoni ia ki he falemahakí ko e 'uhingá 'oku fakamole lahi, ko e 'uhingá ko e tauhi 'a e mo'ui lelei.

Ko e fakamā'opo'opo pē ia 'Eiki Sea, 'a e fakamatala fakalūkufua ka 'oku ai ha'amou fiemālie pē ke tali ha ngaahi fehu'i 'Eiki Sea. Ko u faka'amu pē ke lava ke lava ai leva ha'atau fo'i Vouti 'e 10 he efiāfi ni he 'oku kei efiāfi pē. Mālō 'aupito e ma'u faingamālie 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā. Me'a mai.

Penisimani Fifita : Tapu mo e Sea 'o e Komiti Kakato, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā, pea tapu ki he Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā 'a e kaungā Fakafofonga. 'Eiki Sea ko u fakamālō ki he Minisitā Pa'angá, ko e Potungāue mahu'inga 'aupito eni, ko nautolu 'oku nau tātaki 'etau pa'anga ke fai'aki 'etau ngāue. Pea ko 'etau 'esitmeti ko eni 'oku tau 'i ai ko e tātaki 'e he kau ngāue ko eni, pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō pea pehē ki he *CEO*. Ko u fokotu'u atu ā ke tau tali e Vouti ko eni.

Sea Komiti Kakato : Fokotu'u ē mei he Tongatapu Fika 9.

Kole fakama'ala'ala Tongatapu 4 ki he 'inasi 'oku vahe'i ki he pale mo e fakalangilangi

Mateni Tapueluelu : Sea fakamolemole pē ko 'eku ki'i fehu'i fakama'ala'ala fakavavevave pē Sea ko hono 'uhingá 'oku fu'u mahu'inga eni. Ko e tafa'aki eni 'e fai ai 'a e tñaki ko ē 'o e tukuhá. 'Oku ou kole pē au ke ki'i fakama'ala'ala mai Sea. Sea, na'e me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā ko e seniti ko ē 'anenai ki he pale fakalangilangi he Potungāue Pa'angá ko e me'a ia ki he ngaahi fe'auhi ki he mo'ui leleí 'oku tuku 'i Fale Pa'anga. 'Oku ou faka'amu pē 'oku lea totonu mai Sea, ko e me'á he 'oku toe hā ia he peesi 159 'i he Vouti ko eni 'o e pa'anga hū mai ko eni ki he Tute *Revenue & Customs*. 159 item fika 15 - fakamole ki he pale mo e fakalangilangi - 2 mano.

Sea ko e kolé pē Sea ke fakahoko totonu mai ko e hā e tūkunga 'oku 'i ai e pa'anga ko iá. Kapau ko e fakapale pē 'a e 'Eiki Minisitā 'i he'ene ongo Potungāué, Potungāue Pa'anga mo e *Revenue*, 'oku tonu pē ke fakahoko mai Sea ke tau, he 'oku hangehangē kiate au 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke puke 'e he Potungāue ko eni *Revenue*.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā me'a mai.

Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i 'a Tongatapu 4

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Falé ko u fakamālō heni ki he hoha'a ko eni. Ko u tui mahalo 'oku tofuhia pē heni 'a e ngaahi Potungāue. Ko e ngaahi fe'auhi ko eni 'oku teke ko eni 'e he kautaha ko eni 'a e kau ngāue fakapule'angá 'Eiki Sea, 'oku fai e ki'i fe'auhi *netball*, ko e pāpolo mo e hā fua. Ko e teke ia 'o e mo'ui leleí, pea 'oku 'i ai leva e 'inasi 'o e 'ū Potungāue taautaha. Kumi e ki'i teunga e fo'i timí mo e fanga ki'i faka'ai'ai pehē. Pea 'ikai ke ngata pē ai ka 'oku ai mo 'enau tokoni ki he, hangē ko e me'a na'a ku lave ki ai. Fale Pa'anga 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke hala ia ha uike 'a e taimi ko ē 'oku a'u ai ki he ngaahi uike ko ē hangē ko e *Cancer Week* mo e hā fua 'a e ngaahi uike ko ia Uike faka-Falemahaki. Ko e tohí ia mei hoku 'ofisi mahalo 'oku pehē 'e he kakaí ia 'oku 'i ai ha tangai pa'anga 'a e motu'á ni 'a e ngaahi kole tokoni pehē. Pea 'oku vahevahe atu leva 'a e fanga ki'i seniti ko iá, pea 'oku ou tui 'oku fai pē mo ia ki he ngaahi Potungāue kehé. Ka ko hono fakaivia mo hono teke 'o e mo'ui leleí, 'a e kau ngāué ko e konga ia. Hangē ko e totongi e ō ki he *gym* kau mo ia ai, pea 'oku ou tui 'oku ngali mahino atu pē eni 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea. Ko u fakamālō pē Sea ki hē ka 'oku ou faka'amu pē Sea ko hono 'uhingá ko e tūkunga 'oku tau 'i aí ke fakapapau'i pē 'oku tau fakapotopoto. Kapau te tau totongi 'etautolu 'a e kakaí ke nau toe fakaholo, ko u manatu 'Eiki Sea ki he akonaki 'a e toketā kuo ne pekia he TV 'ene pehē. Kapau 'oku ke fu'u sino, ko e me'a ia 'a'au ke ke 'ai koe ke ke pakapakau, ko e ngafa fakafo'ituitui ia Sea. Pea ko e kole pē ia ke fakatokanga'i ange 'a e tafa'aki ko iá, he 'oku ou vakai hifo 'i he peesi 163...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea kātaki, kātaki pē Fakafofongá ko e toki tau mai eni e toe ki'i fakaloloto ...

<008>

Taimi: 1800-1805

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... pea mei he potungāue. 'Oku ko e ta'u kotoa pē 'Eiki Sea 'oku 'i ai e uike ia ko e Uike Tukahau tatau pē mo e Kasitomu.

Sea Komiti Kakato: Fai ai e sivi hiva.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fai ai e fanga ki'i fe'auhi ia pea mo e 'oku fo'i uike 'e taha pea 'oku foaki ai e ngaahi pale e potungāue mo e ngaahi me'a pehē 'Eiki Sea. 'A ia ko e teke ai pē mo'ui lelei mo e tātaki pa'anga e fonua 'Eiki Sea pea mo e *public awareness* ke 'ilo he kakai e fatongia 'o e potungāue, mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea kau ki'i fakahoko atu ai pē mo e ki'i tokoni ko eni fakamālō atu 'Eiki Minisitā ko e peesi 163 Sea 'oku fakahoko ai 'a e ...

Sea Komiti Kakato: Kou lave'i Fakafofonga 'oku kei lahi pē me'a ke ke fehu'i ka ko 'etau taimi kuo hoko e 6:00.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... 'Eiki Sea fakamolemole pē te ke laumālie lelei pē ke tau ki'i lele ai leva ke 'osi e vouti ko eni ka tau toki mālōlō.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai. Faka'ofa'ofa pē ia ko e mou laumālie lelei pē 'o pou pou mai.

Fehu'i e Tongatapu 4 e 'inasi 'oku vahe'i ki he sivi mo'ui lelei mo e koloa fakafaito'o

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea. 'A ia ko e peesi 163 Sea 'oku hā ai 'i he *item* 14 'a e pa'anga ko e totongi sivi mo'ui lelei pē ko e ngaahi faito'o koloa fakafaito'o. Kole pē ke ki'i fakama'ala'ala mai angé Sea ko e hā 'a e 'uhinga 'o e hā 'a e sivi mo'ui lelei ko eni mo e koloa fakafaito'o ko eni 'i he vouti ko eni 'a e Tukahau?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Tali Minisita Pa'anga ki he fehu'i 'a Tongatapu 4

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea 'alu pē eni e Fika 4 ia ke pihia ia he Fika 1 'Eiki Sea he fa'ahinga fehu'i ko ē 'oku fai. Me'a hifo ko e ki'i pa'anga 'e 3000 pē taki 3000 'oku 'ai pē 'oku 'i ai e ki'i ōmai ko ē e kau ngāue 'oku fiema'u ke nau ō 'o ki'i sivi mo'ui lelei ke mahino 'oku nau mo'ui lelei pea 'oku 'ikai ke ngata ai 'oku 'i ai mo e ki'i naunau *first aid* 'i uafu ko e 'uhinga na'a hoko ha fakatu'utāmaki ai ko u kole atu ke ke laumālie Fakafofonga he na'a ke toki 'osi mai pē mei he Minisitā ko koe na'a ke tokanga'i e potungāue ko eni ka tau tali eni ka tau mātuku ā. Mālō 'Eiki Sea.

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito ‘e Minisitā ko u fakamālō atu mole ke mama’o ha pehē ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga loto ‘oku fakahoko ‘aki e fatongia ni fo’ou pē ia ki he motu’a ni Sea. ‘Oku ou manavasi’i au na ‘oku fai ha huhu kōviti ia he Potungāue Tukupau he fo’ou e ‘asi hake ‘a e faito’o ka kuo fakama’ala’ala mai pē pea ‘oku mahino Sea. Sea kau faka’osi atu mu’a ‘oku ‘i ai e ‘a e tokanga makehe ‘a e motu’a ni ki he ngaahi va’a ‘oku nau kau tonu ki he fuhu ‘o e faito’o konatapu ‘i he tafa’aki ko eni he ‘oku ‘ikai ke tō pē ‘a e fakamamafa ki he tānaki pa’anga ‘i he potungāue ko eni ka ‘oku ‘i ai foki hono tokanga’i mo e malu’i hotau kau’āfonua pē ko e *border control* ‘a ia ‘i he tafa’aki fakakasitomu. Pea ‘oku ‘i ai hono lao makehe ki ai ‘oku ne tohi’i mahino mai honau ngafā ‘i hono malu’i hotau kau’āfonua. Pea ko e kolé ko hono ‘uhinga ko e peesi 166, 167 ko e ngaahi polokalama ‘oku tautonu ki he tafa’aki ko ia hangē ko e polokalama *sub program* tolu ko e malu’i ko ē ‘o e kau’āfonua pē ko e *border management* ke fakamahino ‘oku ‘i ai hano pa’anga hangē ko e ta’u ko ē kimu’a 2019/2020 ‘a ia ko e pa’anga ‘e ono kilu fā mano na’e vahe’i ki ai. Ka ‘oku ‘ikai ke vahe’i ki ai ha pa’anga ‘i he tafa’aki ko eni Sea. Hokohoko hifo ai ‘o kau ai ‘a e ‘a e fakamālohi’i ‘o e tauhi tu’utu’uni mo e lao *enforcement* pē ko e *compliance*. Na’e ‘ave ki ai e ua kilu he ta’u kimu’a ‘oku 0 ia heni pea a’u ai pē Sea ki he tafa’aki fakatotoló ‘i he peesi 167 na’e ‘ave ki ai ‘a e fā mano ‘i he ta’u kimu’a ka ‘oku 0 hē. Mahalo na’a ku fakalavelave atu Sea ‘i he tafa’aki fakatotolo mo e tānaki e fakamatala *Intel* ‘a e Sotia na’a toki paasi. ‘Oku mahino hono vahe’i ‘o e silini pau ki he tafa’aki pau ko eni ke ‘oua ‘e toe lava ‘o ue’i. Ko hono ‘uhinga pē Sea ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tokoni atu.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea tapu pea mo e Sea pea mo e Fale ‘Eiki Sea. Ko e ko ‘ene ‘asi pē ha ngaahi polokalama ‘oku 0, 0 pehē he ta’u hoko mai ‘Eiki Sea fakatātā hangē ko e polokalama ko eni he Potungāue *MIA* ‘oku hiki mai ko e ‘uhinga ia ‘ene 0, 0 pehē. Ko e, ‘oku ua pē ‘uhinga ...

<009>

Taimi: 1805-1810

‘Eiki Minisitā Pa’anga : ... hiki ki ha potungāue kehe ‘oku nau fai e fatongia ko iá pē ‘oku fakataha’i ki ha ‘ū polokalama ‘e taha. Ko e ‘uhinga ko eni ‘oku 0,0 ai e ‘ū fika ko eni he ko e ta’u fakapa’anga ko eni ‘a ē ko eni ‘a ia ‘oku tau talanoa ki aí, ‘oku fai e *restructure* toe fokotu’utu’u fo’ou e founa ngāué ‘o ‘ave ‘o fakatahataha’i ka ‘oku nau kei ‘i loto pē ai. ‘A ia ‘oku kei fakapa’anga pē ‘a e ngaahi polokalama tatau pē ia hangē na’a ku lave ki ai ‘anenaí. ‘Oku ‘i ai ‘a e *border control* ‘oku ‘i ai mo e *intelligence* mo e hā fua e ngaahi ko e ngaahi fatongia angamaheni pē ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai ke fai ha tokangaekina ai. Pea ‘oku kau heni ‘Eiki Sea mo e pa’anga ‘e 1 kilu na’a ku lave pē ki ai kimu’a ko e pa’anga ia ‘oku ‘ave ko e pa’anga ke fakalele ‘aki ha ‘ū polokalama he *TV* faka’ai’ai e kakaí ke nau fengāue’aki fakataha mo e potungāué mo e ngaahi kupu fekau’akí ke ma’u ha ngaahi fakamatala fakapulipuli ki he fehū’aki e faito’o konatapu pea ‘oku ‘aonga ‘a e pa’anga ko eni ‘Eiki Sea. Mālō.

Mateni Tapueluelu: Sea ko u fakamālō pē au ki he ‘Eiki Minisitā ‘i he fakama’ala’ala ‘oku fakahoko maí ‘oku lave’i pē ia he motu’a ni. ‘Oku fakatahataha’i eni ia ki he fo’i *package* mahalo ‘oku ‘ave eni ia ki he *corporate*. Pea ‘oku sai pē ia ka ko e poini ia ‘oku ou feinga ke fakahoko atu Sea ‘oku mahino ia ‘oku ‘ikai ke toe tō e fakamamafā ia he ngaahi polokalama ko eni ke ‘ave tonu ‘enau pa’angá tuku kia nautolu. ‘Oku ‘ave ia ‘o kofu fakalukufua mo e

ngaahi fakamole kehe pea tau'atāina leva e kau pulé he taimi ni ko fē feitu'u te nau pehē 'oku *priority*. Kapau 'oku *priority* ia 'oku tonu ke vahe'i hono pa'anga totonu 'o tuku ki ai. Ko e 'uhinga ia e kolé 'Eiki Sea ko e 'uhingá ko e tafa'aki ko ení, mahu'inga 'aupito 'aupito 'i he fuhu 'oku fakahoko ki he faito'o konatapú. 'Oku 'i ai e ngaahi fakamatala kuo 'omi ki he matu'a ni ko e ni'ihí na'e ngāue 'i he tafa'aki ko ení kuo fakahiki ia pea fakafo'ou. Pea ko u falala pē Sea 'e 'ave 'etau tokanga ki he tafa'aki ko ení he'ikai, 'ikai ko e polisi pē. 'Oku 'ikai ko e polisi pē. Kau tonu e kasitomú ki ai ki hono hua 'o e hūmai mo e hū atu 'a e ngaahi naunau 'o e kau'āfonua he fefolau'akí Sea.

Fehu'i Tongatapu 4 fekau'aki mo e cash register

Ko e faka'osí pē Sea ko u ki'i kole pē au ki he Minisitā ke tokoni mai angé. Ko e tu'u ko eni ko ē 'a e *cash register*, ngalingali 'oku hoko atu ai pē. He ko u vakai hifo Sea 'oku 'i ai e pa'anga 'oku vahe'i heni ki he totongi Fakamaau'angá ko e *Tribunal fees* 7 mano 2 afe. 'A ia 'oku mahino pē ko e ni'ihí ko ē 'oku, 'oku 'ikai ke nau fa'a fiemālie ki he tukuhau 'oku 'oatú ka 'oku fa'a tokoni foki e *cash register* ko e fakakaukaú ia ke ne 'omi totonu e fo'i tukuhau totonu lava fika'i totonu 'e totongi 'e he pisinisi 'oua toe fai ha lēvei mo ha kē ai. Ko e kole pē Sea ko e taha eni e ngaahi *project* mahu'inga mo'oni 'a e Pule'angá pē 'oku tu'ulāhoko atu ai pē pe 'oku toe fakahū mai e laó ke fakalelei'i. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea. Ko e fo'i lao ko ení 'Eiki Sea ko e tu'o fiha eni 'ene me'a mai ki Fale Alea pea me'a atu, toe me'a mai, me'a atu. Pea ko u tui ko 'ene me'a faka'osí mai 'e me'a mai he uike kaha'ú 'Eiki Sea ke tali e fo'i laó. Na'e 'i ai pē ki'i hoha'a 'Eiki Sea ki he anga ko ē hono fili ko ē he kau mēmipa ko ē he *Tribunal* pea 'oku fai hono fakalelei'i. Pea ko e silini ko ē na'e 7 mano ko e ki'i *allowance* ia 'a e matu'a ko ení pea 'oku ou 'amanaki, 'amanaki e Pule'angá ke fakahū mai e fo'i lao ko ení. Fiema'u ia ke tali ke kamata he ta'u fakapa'anga 'oku kamata fakataha mo ia fakataha mo e ngaahi lao kehe. Ko e palani ia mo e fokotu'utu'ú ke kamata he ta'u fakapa'anga hoko hono ngāue'aki e polokalama ko ení 'Eiki Sea. Fakamālō atu he ma'u faingamālie pea ko u fokotu'u atu. Tau tali e 'esitimetí ko eni e Potungāue Pa'angá fakataha mo hono fakatonutonu ki he *revise* e pa'anga hūmai pē ko e pa'anga *revenue* 'e tānaki mei ai 'aki e 2 miliona hangē ko ia na'a ku fokotu'u 'anenai. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Tokanga ki ha founa 'e malava ke tau'i 'aki 'a e pa'anga 'oku mole 'i he tute

Siaosi Pohiva: Tapu mo e Sea, fakamolemole ki'i faingamālie ki'i lave atu e ki'i vouti ko ení he'ikai ke lōloa Sea. Tapu pea mo e Feitu'una Sea kae 'uma'ā e Hou'eikí. Ko e pa'anga fakakātoa 'e tānaki fakatatau ki he 'esitimetí ko e 331.3 miliona pe ofi ki ai. Ka ko e fakamole ko ē 'oku fai ko ē ki he potungāue ko eni ke nau fai hono tānaki ko e 10.6 miliona. Sea ko e potungāue mohu fili lahi taha eni 'i ha toe fonua 'i māmani. ...

<002>

Taimi: 1810-1815

Siaosi Pohiva: ...ko hono mo'oni 'ona ia 'oku 'ikai ke tau haohaoa, ka 'oku, ko e ki'i vouti heni ki he pule'i, va'a pule'i fakangāue ma'a e tute mo e fefakatau'aki e, *customs corporate service*, ko e 1.7 miliona.

'Oku 'uhinga 'eku fakatalanoa pē 'oku fe'unga eni pē 'e toe fiema'u ke fakalahi. Ko e, Hou'eiki kau e kasitomu 'i he ngaahi fonua 'i māmani he feitu'u 'oku lahi ai e mama 'a e pa'anga 'a e fonua. Ko hono mo'oni 'ona ia ko e feitu'u pē 'oku faingata'a, 'uhi 'oku mohu fili hono ngaahi pole 'oku faingata'a, ka ko 'eku 'uhinga na'a lava kapau 'oku fiema'u ha silini ke lava ke tănaki kātōa e seniti 'oku mama 'i he tute.

Na'a ku kei 'i 'Initia Sea na'e 'i ai haku kaungā tangata mei he fonua 'i 'Afilika, fonua eni 'oku kau he mate ko ē he masiva. Ka ko e tama 'oku sino ia, pea fai atu 'ema talanoa, talanoa 'i he 'aho 'e taha pe au pehē atu, 'oku, ko e fonua 'oku ke ha'u mei ai 'oku tutue 'a e kakai pea nau mate, talamai 'e ia, me'a 'oku ou ngāue 'i he kasitomu.

Sea, 'oku 'ikai ke u hanga 'o tukuaki'i ka 'oku 'i ai e fo'i *trend* 'oku ou lava 'o sio ki ai, pea 'oku ou tui 'oku 'ikai ke puli 'ia tautolu. Ko 'eku talanoa eni ki he kau ngāue kasitomu Sea, ko e 'uhinga ko ē ko 'eku talanoa ko ē 'oku mohu fili, 'oku, kakai tu'umālie eni ia 'i he fonua. Ko 'eku 'uhinga pē 'eku fakatalanoa hoku loto tau'atāina Sea, 'oku, te u lava 'o fehu'i, te u lava 'o hu'uhu'u, te u lava mahamahalo, ka 'oku 'ikai foki ke lava fakapapau'i. Ko e 'uhinga pē 'eku fakatalanoa 'aku hā ha fa'ahinga founa te tau lava ai 'o tau'i ai e mama e silini 'i he kasitomu. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Mālō Fakafofonga e 'omai 'a e, ko e tālafili pē foki eni ia 'Eiki Sea, ko e Potungāue ko eni na'e fou mai 'i he 'ū hala kehekehe pē 'o a'u mai ki he foomu ko ē 'oku tu'u ai he taimi ni, ko e Potungāue mavahe, pea fai mo e ngaahi fakalalakala kehekehe 'i he *public sector reform* pea te u pehē pea 'oku ou pōlepole ke fakahāa'i ko e tu'unga mā'olunga taha eni kuo a'u ki ai e Potungāue 'i he'ene hala fononga na'e ha'u ai, pea mole ke mama'o 'Eiki Sea ko u pehē kuo mā'oni'oni si'i kau ngāue ko eni, ko māmani eni. Pea he 'ikai ke u lava ia keu pehē atu ko e māhina kotoa pē 'uluaki Monite kotoa pē, 'oku fai ai 'emau ma'u'anga kelesi mo e ngaahi va'a kātōa. Pea talu 'eku hoha'a ki he faito'o konatapu, ko e nofo ko eni 'a e toko 100 tupu 'oku sio mai mo Vava'u mo, pea fai ko ē 'emau lotu mo 'eku fakamamafa, kapau 'oku ke ongo'i 'oku ke faingata'a'ia ko e 'uhinga ko e ngāue 'a e *drugs*, 'oku 'i ai pē 'a e *counsellor* 'i he Potungāue ko e *CEO* mo au, kema fale'i mo tokoni'i koe, he ko ho'omou tangutu ko ena 'o fo'i fō lelei mai ko ena, ko moutolu pē 'oku mou fengāue'aki mo e ni'ihi 'oku fakahū mai e faito'o konatapu. Pea ko e mo'oni ia 'Eiki Sea. 'Oku 'ange e ki'i *dollar* 'e 1 kilu ko eni 'oku 'ai'aki e *policy* ke feinga ke faka'ai'ai 'aki kinautolu.

Sea, ko e taha e me'a na'a ku 'uluaki fai hono feinga ke liliu e Potungāue ko eni, ko e kau ngāue lau 'aho, totongi pa'anga 'e 25 ki he 'aho, ko e kakai ko eni ko nautolu ia 'oku nau o 'o fai e fakamahu'inga'i ko ē 'a e koniteina 'a e kau Siaina, totongi pa'anga 'e 25 e Pule'anga, 'alu ia 'o fakamahu'inga'i e koloa 'oku lau kilu, pea 'oku totonu ke totongi mei ai e tute ia 'oku lau mano pē lau kilu. Kapau he 'ikai ke ongo'i 'e he tangata 'oku mahu'inga'ia ia ai pea mo e Pule'anga...

Siaosi Pohiva: Sea kau ki'i tokoni ai pē. Kapau ko e tu'unga e Sea. 'Oku ou fakamālō 'aupito ki he 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku te'eki ai ke u 'osi au Sea ...

Siaosi Pohiva: ...'oku ou faka'amu au ke 'ave ha 1 miliona ia ki ai, si'i fatongia ko eni...

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...'Oku fai 'eku ngāue fakalotu 'aku ki ai 'Eiki Sea ko 'eku me'a ia 'oku fai, 'oku te'eki ai ke 'osi 'eku ...

Sea Komiti Kakato: 'Io, Fakafofonga ko eni 'oku lolotonga feinga e Minisitā ke fakamaama e me'a na'a ke ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia na'e tālafili pea 'oku lolotonga 'eku malanga 'aku ia kuo ...

Siaosi Pohiva: Ko 'eku 'uhinga ia 'eku fakalea ko 'eku sio ki he si'isi'i 'a e ki'i seniti ko ē. 'Oku ou fakamālō atu au kapau 'oku lava ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e halafononga ko ē ki he kaha'u 'Eiki Sea ko e Potungāue ko eni, ko e Potungāue 'a e Pule'anga pea 'oku 'i he malumalu ia hono pule'i 'e he PSC 'enau vahe mo e ngaahi monū'ia mo e me'a kehekehe. He 'ikai ke toe mavahe ia he ko e 'uhinga he ko hono fatongia ia...

<005>

Taimi: 1815-1820

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...toe 'alu ia kuo pau ke pule'i fakatatau pē ia he fokotu'utu'u 'a e Pule'anga. Ko e hala fononga ko ē 'oku fou ai 'a e potungāue ko eni 'i hotau ngaahi fonua kaungā'api mo māmani. 'Oku mavahe e sino ia ko eni ko e sino mavahe, pea 'oku 'oatu pē he Pule'anga ia ko 'emau tāketi eni *revenue* ko ē 'oku fiema'u nau tākaki ko e hulu te mou peseti 'e fiha ē 30 pē ko e hā pea toki fai he poate ko eni hono fakalelei'i 'a e 'ū me'a faka'ai'ai 'a e potungāue. Sea ko e hala fononga ia te tau a'u pē ki ai ha taimi, ka ko e faka'osi 'Eiki Sea 'oku ou fakamālō ki he pule mo e kau ngāue 'ikai ko ha fatongia faingofua fai houa 24 'uha mo e la'ā, ka ko e lelei taha eni 'oku tau ala lava a'u ki ai mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Siaosi Pohiva: Sea 'oku ou fie tuku e faingamālie ko eni ke u fakamālō ki he Minisitā, ko u 'ilo ko e potungāue faingata'a taha eni he ngāue tatau pē ha toe fonua 'i māmani. Pea mahino kia au e tu'unga 'oku a'u ki ai, ko hai ia te ne lava mahalo pē ko ha pa'anga 'e 25 ke 'alu 'o sivi ha fu'u koniteina 'oku lau mano. Fakamālō atu Minisitā pea 'oua 'e fo'i 'i he tafa'aki ko ia, tau faka'amu ke malu'i hotau fonua. 'Oku 'i ai 'a e to'onga ia 'a e fonua sivilaise tautautefito ki he kau 'Esia he me'a ko e pisinisi. 'Oku nau ngāue'aki 'enautolu e founa ko ia pea 'oku 'ikai ke nau lava nautolu ko e *bribe* nau lau pē nautolu ko e fakafaingofua'i 'enau ngāue, pea 'oku fakatauele ia. 'Oku kau ai e mohu fili 'etau ngāue. 'Oku ou fakamālō ki he kau ngāue Kasitomu he'enau lava 'o kātaki'i e ngaahi fanga fo'i fili ko ia hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā neongo 'oku tau tōnounou pē, ka 'oku 'i ai 'a e feinga ke lava ke toe fakalelei'i.

Ko ia 'oku ou fakamālō atu 'Eiki Minisitā pea 'oku ou poupuu atu ai pē au ke tau tali e Vouti ko eni fokotu'u kuo 'omai mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Me'a 'a e Fakafofonga Nopele Fika 2 Ha'apai ki hono ngāue'aki 'o e *cash register* mo e *scanner*

Lord Fakafanua: Sea fakatapu atu ki he Feitu'una pea pehē foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. 'Oku 'osi mahino e feme'a'aki pea 'oku ou fakamālō atu ki he me'a 'a e 'Eiki Minisitā Kasitomu, faka'apa'apa atu ki he ngaahi fokotu'utu'u ngāue pea mo 'e ne mo 'e ne fa'u ngāue ko eni ki he fai ha fakatalanoa pea mo e kau ngāue koe'uhí ko e faingata'a ko eni 'oku fakatalanoa mai ki ai.

Sea ko 'eku tu'u pē 'a'aku 'o poupuu koe'uhí na'e ...'oku 'i ai foki 'a e fokotu'u ke fakangāue'aki 'a e *cash register* 'i he feitu'u fakatau'anga, pea ko e *cash register* te ne hanga 'o lekooti'i 'a e fefakatau'aki ko eni 'a e 'ū falekoloa kae lava leva ke ma'u ha fakafuofua 'oku ofi 'i he tukuhau totonu 'oku tonu ke ma'u he Pule'anga. Pea hangē pē ko e tokoni 'a e me'angāue ko eni ko e *cash register* ki hono tātaki e pa'anga mei he fefakatau'aki. 'Oku 'i ai e faka'amu koe'uhí ko e tokoni mei Siaina ko hono fakahū mai e ngaahi *scanner* 'e lava pē 'o fakahū ai e ngaahi 'ū koniteina ko ē 'oku hū mai ko eni 'i uafu ko e 'ū *scanner* ko eni 'e ma'u mei ai 'a e mo'oni'i me'a 'a e ngaahi me'a ko ē 'oku fakahū 'i loto he koniteina, 'o toe ofi ange fakafuofua ko eni ki he koloa ko ē 'oku fakahū mai ki Tonga ni ki he mo'oni 'o makatu'unga he me'a tonu 'oku hā í loto he koniteina kae 'ikai ke ta'aki pē 'a mu'a pea fakafuofua atu pē 'a e toenga ko ē 'i mui.

Sea ko 'eku poupuu ki he me'a ko eni 'oku ou 'ilo pē na'e toloi hono 'omai e *scanner* koe'uhí ko e tokoni mei Siaina pea 'oku tāpuni e kau'āfonua 'oku 'ikai ke lava mai 'a e ngaahi tafā'aki fakatekinikale pehē, ka ko e poupuu pē ke kei muimui pē ko eni hono fakahū mai e 'ū *scanner* he 'e tokoni ia ke ta'ofi e ngaahi koloa ko ē 'oku ta'efakalao. Hangē ko hono fakahū ta'efakalao mai 'a e me'atau pea mo e faito'o konatapu mo e mahafu mo e hāfua, mo e kemikale mo e me'a 'oku 'ikai taau ke fakahū ta'e-*declare* totonu 'i he taimi ko ē 'oku tu'uta mai ki he fonua ni.

'A ia 'oku ou fakatokanga'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē 'e 'asi he Vouti ko eni, ka ko 'eku poupuu pē 'a'aku ia he na'e 'osi hā ia he palani ngāue kimu'a pea 'oku mahino pē ko e toloi ko e Koviti. Ka 'oku tonu pē ke fakatokanga'i ke hoko atu pē ngāue ko ia, he 'e tokoni ia ke faitotonu 'a e ngāue mo hono 'esitimetí 'a e tukuhau ko ē 'oku totonu ke totongi he kau Siaina pehē ki he ni'ihí kau Tonga 'oku fa'a hū koloa mai ki Tonga ni. Ko ia pē poupuu fokotu'u atu Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki

Mateni Tapueluelu: Ki'i sekoni pē 'e 30 Sea. Poupuu atu ke tali, ki'i sekoni pē 'e 30. Sea fakamolemole kia au na'a ku to'o foki e fatongia ko eni. Sea 'oku ou mahu'inga'ia 'i he me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā tapu mo ia na'a ne me'a'aki ki he kau ngāue...

<007>

Taimi: 1820-1825

Mateni Tapueluelu : ... ko e me'a mahu'inga ia Sea he'ikai ke tau lava pē 'o fakapa'anga 'ata'atā pē, ta'efakapapau'i foki 'oku malu mo e kau ngāue ko e mama'angá ia. Ko u fakamālō atu Minisitā 'i he to'a ko ia, manatu na'e lele atu e motu'á ni ki Nu'usila nau fakahinohino mai hono founga 'e nau hanga ko ia 'o *check* 'enau kau ngāue 'oku *random* ia, 'a ia ko e lolotonga pē e ngāué ia hū mai 'a e *Head* ia ko ē *Custom* 'oku ai e tokotaha. Ko 'ene hū mai pē 'o taki atu 'o 'ave *random* pē ia fa'ahinga taimi pē. Ko e hangatonú pē ia sivi, to'o toto, sivi fa'ahinga taimi pē. Ko 'ene 'ohovale pē kuo hū mai ha taha ia na'e konā ia fa'ahinga taimi 'oku 'ikai ke pau ia. Hangatonu pē ko ē sivi pea ko e mahu'inga ia ko ē ke 'i ai ha *lab*. Ka ko u fakamālō 'oku 'ikai ke 'uhinga eni ia pehē 'oku tau tukuaki'i he taha, ka ko e natula ia 'o e fu'u laione 'oku tau fekuki mo iá, he feinga ke tauhi 'a e pule lelei mo tau malu foki mei he peautā 'o e faito'o konatapu hilifaki hono malu'i e kau'āfonua 'i he Minisitā, pea 'oku ou fakamālō atu Sea mo e fokotu'atu. Mālō.

Mo'ale Finau : Sea ki'i miniti pē 'e 1 fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Mou malanga pē moutolu he te tau 'alu pē tautolu ki he 'ahó 'oku ou kei 'i heni, 'oua pē te mou fo'i he malanga.

Mo'ale Finau: Sea ko u tui ko e, 'Eiki Minisitā Pa'anga tau talanoa pē foki..

Sea Komiti Kakato : Koe akonaki eni pē ko e, tau fai eni tautolu he akonakí kae tuku e Vouti ia.

Mo'ale Finau : Sea 'oku 'ikai ko ha akonaki ko e fakamālō.

Sea Komiti Kakato : 'Oku te'eki ke 'osi 'etau ngāué ke fai ha fakamālō.

Mo'ale Finau : Ko u tui au ko e 'osi pē eni kuo tau pāloti tautolu 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Pe'i me'a ki he Minisitā.

Mo'ale Finau : Minisitā Pa'anga, ko e fuofua taimi eni ke u fanongo pea u ongo'i 'e Minisitā 'i he Falé ni *quality* 'oku fetaulaki lelei 'a e Minisitā mo 'ene kau ngāue 'Eiki Sea. Pea 'i he'ene pehē 'oku ou fakamālō atu 'i he laumālie ko iá 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke pehē ia ke u hanga 'o *praise* pe ko u kole ai ka 'oku 'atu pē 'eku ongo'i kuo ke *act* he 'ahó ni Minisitā 'oku 'ikai ko e Minisitā koe ia *you are a Leader*. Ko e *Leader* 'oku kehe ia mei he Minisitā. Ko e Minisitā ia 'e lava pē ia 'o ki'i kākā 'Eiki Sea. Ko e *Leader* 'oku tapu ia.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Sea ki'i fakatonutonu atu mu'a Sea.

'Eiki Palēmia : Sea hangē ko u fanongo atu 'oku, mahalo te ke 'ilo'i lelei ange, mea'i lelei ange 'e koe 'e fakanofu he Konifelenisi ko ení 'a e 'Eiki Minisitā.

Sea Komiti Kakato: Hou'eiki ko u pehē kuo fe'unga ā ho'omou feme'a'akí.

Mo'ale Finau: Sea tukumu'a ke u hanga 'o *define* atu e *Leader* mo e Minisitā fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Kapau kuo mou talamonū ki he ngāue lelei 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'oku ai e lea 'a Molitoni 'oku pehē: Kae fēfē 'a koe 'Alā. Ko u pehē ke tau fakamā'opo'opo ai 'etau ngāue.

Mo'ale Finau: Ko ia Sea 'ofa atu 'Eiki Minisitā hoko atu e ngāue. Ko e si'i ni'ihi ko ē 'i Ha'apai 'Eiki Sea na'e pa'anga 'e 25 'enau hiko vevé taimí ni kuo pa'anga 'e 39-40. Kapau 'oku pehē, 'oange ha vahe si'i tamaiki 'oku ngāue mateakí. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tali e Vouti Fika 9 - Potungāue Pa'anga Hū mai mo e Tute, fakahā 'aki e hiki ho nima.

Mateni Tapueluelu: Mo e fakalelei ko ā ke 2 miliona.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tali mo e fakatonutonu 'Eiki Sea fakamolemole.

Sea Komiti Kakato: Mo e fakatonutonu.

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Loto ki ai e toko 19.

Sea Komiti Kakato : Mālō e laumālie lelei 'a e Falé ke tali e Vouti ko eni, pea ko u talamonū atu Hou'eiki, mālō e fepoupouaki. Mou ō ā ki he lotú, he ngaahi feakonaki'aki ko ena pea mou tali e 'Eiki ko Sisu Kalaisi ki ho'omou mo'ui. Tau liliu 'o Fale Alea, talamonū atu.

(Ne me'a mai leva e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, fakamālō atu kuo lava e Vouti 'e 9 he Komiti Kakato, toe pē Vouti 'e 16. Tolo'i e Fale ki he 10:00 Tusite.

Kelesi

<008>